

Promotion
of a Cultural
Area Common
to European
Rural Communities

Rural heritage
and
collective identity

Building the
sustainability
of rural communities

Създаване на
общо културно
пространство за
европейските селски
общности

Селско наследство
и колективна
идентичност

Изграждане
на устойчиви селски
общности

Education and culture

Culture 2000

EXHIBITION GUIDE
ПЪТЕВОДИТЕЛ НА ИЗЛОЖБА

PROJECT PARTNERS

- The European Academy for Sustainable Rural Development (Euracademy Association) in cooperation with the Folklore and History Museum of Komotini, (Cultural Association of Komotini) (GR)
- Muzeum Kresow – Lubaczów (PL)
- National Museum of History (BG)

OVERALL COORDINATION

Fouli Papageorgiou, Architect

MUSEOLOGICAL STUDY

- Concept: Louisa Karapidaki, Archaeologist, Museologist (GR)
- Application: The Cult-rural team of the National Museum of History (BG)

EXHIBITION DESIGN

- Chloe Varelidi, Architect (GR)

TEXTS AND RESEARCH OF THE EXHIBITION GUIDE

Effie Karpodini-Dimitriadi, Archaeologist, Ph.D in Folklore (GR)

Janusz Mazur, Art Historian., Museologist (PL)

Kiril Topalov, Professor in Literature and Folklore (BG)

Leonora Boneva-Trayanova, Historian, PhD in Museology (BG)

TEXT OF THE SCENARIO

- Louisa Karapidaki, Archaeologist, Museologist (GR)
- Fouli Papageorgiou, Architect (GR)

GRAPHIC DESIGN

- Concept and artwork: Ability Integrated Communications, Athens (GR)
- Application: VALDEX Ltd. (BG)

Published by National Museum of History, on behalf of the CULT RURAL partnership

Sofia, October 2008

ISDN 978 - 954 - 91259 - 4 - 8

This project has been funded with support from the European Commission, Framework Programme CULTURE 2000. This publication reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ПАРТНЬОРИ ПО ПРОЕКТА, УЧАСТВАЩИ В ИЗЛОЖБАТА

- Европейската академия за устойчиво селско развитие (Юракадеми Асосиейшън) в сътрудничество с Фолклорния и исторически музей на Комотини, (Културна асоциация на Комотини) (Гърция)
- Музеят Крезов в Лубачув (Полша)
- Националният исторически музей (България)

ОБЩА КООРДИНАЦИЯ

Фули Папагеоргиу, доктор, архитект (Гърция)

МУЗЕОГРАФИЯ

- Концепция: Луиза Карапидаки, археолог, музеолог (Гърция)
- Реализация: екипът на Националия исторически музей, работещ по проекта

ПРОСТРАНСТВЕН ДИЗАЙН

- Хлое Варелиди, архитект (Гърция)

НАУЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ И ТЕКСТ НА ПЪТЕВОДИТЕЛЯ

Ефи Карподини-Димитриади, археолог, доктор по фолклор (Гърция)

Януш Мазур, историк на изкуството, музеолог (Полша)

Кирил Топалов, професор по литература и фолклор (България)

Леонора Бонева-Траянова, историк, доктор по музеология (България)

ТЕКСТ НА СЦЕНАРИЯ

- Луиза Карапидаки, археолог, музеолог (Гърция)
- Фули Папагеоргиу, архитект (Гърция)

ГРАФИЧЕН ДИЗАЙН

- Концепция и художествен проект Ability integrated communications, Атина (Гърция)
- Реализация: VALDEX Ltd. (България)

Публикуван от Националния исторически музей в рамките на проекта CULT RURAL

София, октомври 2008

ISDN 978 - 954 - 91259 - 4 - 8

Този проект е финансиран с подкрепата на Европейската комисия, Рамкова програма „Култура 2000“. Настоящата публикация отразява само възгледите на авторите и Комисията не носи отговорност, ако съдържаща се в нея информация бъде използвана.

NATIONAL MUSEUM OF HISTORY — 10 OCTOBER — 10 DECEMBER 2008

НАЦИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ — 10 ОКТОМВРИ — 10 ДЕКЕМВРИ 2008

Rural heritage
and
collective identity

Building the
sustainability
of rural communities

EXHIBITION

ИЗЛОЖБА

Селско
наследство
и колективна
идентичност

Изграждане на устойчиви
селски общности

Н И М

EXHIBITION GUIDE
ПЪТЕВОДИТЕЛ НА ИЗЛОЖБА

PREFACE

This exhibition forms part of CULT RURAL, an international project co-funded by the European Commission in the context of “Culture 2000”, the Framework Programme in Support of Culture. CULT RURAL brings together eight organisations from seven EU member states, aiming to create a Cultural Area Common to European Rural Communities, by distilling the messages conveyed to present day societies through the cultural heritage of Rural Europe drawing lessons with a real value for sustainable development.

There is no doubt that the rural heritage is an important aspect of European culture, which should be protected and preserved. Furthermore, rural heritage has a lot to teach contemporary societies: for example, the traditional methods of exploiting natural resources and related technologies may provide ample inspiration for energy saving today; or the continuity of rural cultural heritage and its role as a source of community identity and bonding, may challenge the globalisation of culture. CULT RURAL has set out to explore the links between rural heritage and sustainable development around three themes:

- I. Rural cultural landscapes: the interaction between rural communities and the natural environment
- II. Inspiration, innovation and technology: the rural perspective and the global pressures
- III. Rural heritage and collective identity: building the sustainability of rural communities

Each of the above themes has been elaborated by a group of partner organisations covering two to three countries, and provided the springboard and guiding concept for the conduct of ethnographic research and the mounting of an exhibition, to show both the common roots of the European rural heritage and its impact on the sustainable development of present-day rural societies. The first theme is dealt with by partners in Greece and Italy; the second by partners in Sweden, France and Hungary; and the third by partners in Greece, Poland and Bulgaria.

The exhibition presented here deals with the third theme, i.e. identity building through celebrations, rituals and customs that have survived through the ages in rural communities and are still used as a reference point in Greece, Poland and Bulgaria.

The exhibition is organised along a sequence of four units, which build the scenario explained in section two of this Guide. Museum objects, pictures, film and sounds are brought together to create the atmosphere of a “performance” in which rituals and celebrations are presented as they survive today, provoking the visitor to become part of them, discover their meaning, associate with the performers and reflect on the value of cultural memory and identity as a reserve of “social capital” that can make our lives richer, improve our well being and regenerate the rural areas of Europe.

1. Full community participation in the carnival of Sochos, Macedonia, Greece (phot. V. Voutsas)

2. „Dożynki” procession, Stary Dzików, Podkarpackie voivodship, Poland (phot. 2006)

3. Lazarka's headdress, Bulgaria

4. Carol-singer's ritual bread, Bulgaria

Изложбата е част от CULT RURAL, международен проект, съфинансиран от Европейската комисия в контекста на „Култура 2000“, рамкова програма в подкрепа на културата. CULT RURAL обединява осем организации от седем страни, членки на ЕС, с цел да създаде общо за европейските селски общини културно пространство, като откроява посланията, предавани на днешното общество чрез културното наследство на европейското село, извличайки уроци с реално значение за устойчивото му развитие.

Без съмнение селското наследство е важен аспект на европейската култура, който трябва да се запази и поддържа. Освен това от селското културно наследство има какво да научи и съвременното общество. Например традиционните методи за използване на природните ресурси и свързаните с това технологии могат да предложат много идеи как да се опазва енергията днес. А континуитетът на селското културно наследство и неговата роля като извор за идентичност и укрепване на връзките в общността може да се окаже предизвикателство към глобализацията на културата. CULT RURAL започна с изследване на връзките между селското наследство и устойчивото развитие по три теми:

I. Културният пейзаж на селските райони: взаимодействие между селските общини и природната среда

II. Идеи, иновации и технологии: културната перспектива на селото и глобалният натиск

III. Селско наследство и колективна идентичност: изграждане на устойчиви селски общности

Всяка от тези теми се разработва от група партниращи си институции от две или три страни, които дават импулс и насоки за провеждане на етнографско изследване и изграждане на изложба с цел да се покажат както общите пътища на европейското селско наследство, така и въздействието му за устойчивото развитие на селските общности днес. Първата тема се разработва от партньорите от Гърция и Италия, втората – от партньорите от Швеция, Франция и Унгария, третата – от партньорите от Гърция, Полша и България.

Представената изложба третира третата тема, т.е. изграждането на идентичност чрез празниците, ритуалите и обичаите, които са оцелели в селските общности през вековете и все още традиционно се практикуват в Гърция, Полша и България. Изложбата проследява четири последователни раздела, които изграждат сценария, представен във втората част на пътеводителя. Музейни предмети, снимки, произведения на изобразителното изкуство, филми и звуци са събрани, за да пресъздадат атмосфера на „пърформанс“, в който ритуалите и празниците се представят така, както са оцелели до днес. Те подканват посетителя да се спее с тях, да открие значението им, да се идентифицира с изпълнителите и да се замисли колко важни може да бъдат колективната памет и културната идентичност като резерв на „обществения капитал“, който е в състояние да направи живота по-богат, да подобри съществуването ни и да възстанови селските райони на Европа.

3.

1. Цялата община присъства на карнавала в Сохос, Македония, Гърция (фот. В. Вучас)

2. Шествие „дожинки“, Стари Джикув, Подкарпатско воеводство, Полша (фот. 2006 г.)

3. Лазарско забраждане, България

4. Коледарски хляб, България

4.

HISTORICAL AND CULTURAL BACKGROUND

Rural customs and events play a leading role in the culture of the three countries participating in the current exhibition. They keep the collective memory alive and manifest, in the most eloquent way, the strong foundation and the values of each community upon which its social and cultural evolution has been built.

Greece, at the South end of the Balkan Peninsula in the crossroads between Europe and the East, has one of the most long standing cultural traditions due to historical and geographical reasons. Both East and West exercised influences on Greek culture, while great civilisations have left their impact through the ages all over its geographic extent. Rural areas, especially those of the North (Epirus, Macedonia and Thrace) were the ones that largely contributed to the cultural evolution. Living in the same geographical area for centuries, speaking a language that has naturally evolved from antiquity, Greeks continue, mostly in the rural communities, their traditional customs and rites. Rituals dating back to antiquity, signs and symbols expressed on different occasions, especially during festive events combining Christian and pre-Christian elements, depict the multifaceted and multilevel cultural identity of the rural areas. A plurality of mutually interdependent signs and symbols guide and regulate the social practices of every day life. Consciously or unconsciously reproduced, they provide a cultural code that manifests itself on various occasions. The objects and photos of the current exhibition offer some illustrative examples

Poland, situated in Central Europe, has a culture closely related to the country's long history. Customs, rites and rituals, feasts and festivals reflect the unique character of the country, as well as all the influences and inspirations exercised

on Polish culture and so contributing to Poland's cultural identity. Małopolska, situated in the south-eastern part of the country, constitutes a unique centre of the Polish Carpathians, not only in the geographical sense, but also the cultural one. Małopolska is one of the oldest (10th c.) and the most important regions of Poland. The main centre of the area, Cracow, was the capital of the country until the end of the 16th c.. During the time of the annexation (1772-1918) Małopolska, which was under the rule of Austria (the so-called Galicia), played a remarkable role in the reconstruction of the Polish state regained after the 1st World War.

The folk culture of Małopolska was shaped in the result of many centuries' lasting settlement processes. The main role was played by Polish people; besides them there were Jews, Germans and, in the southern-eastern part, Ukrainians. In the territory of Małopolska the majority were mainly Polish ethnographic groups, numerous groups of highlanders (for example from Podhale), Lasowiaczy and Rzeszowiaczy. In the territory of Małopolska a lot of traditional rites and folk customs remain today. The region where the folklore is most evident is Podhale.

Bulgaria, located in Southeastern Europe, preserves traditions dating back many centuries. Bulgaria adopted Christianity in the 9th century. During the Middle Ages its culture bridged the civilizations of Antiquity and Byzantium with that of the Slavonic world as Bulgarian became the first literary, liturgical and official-administrative Slavonic language. Under Ottoman rule, Bulgarian culture in common with the other Balkan cultures, created a compensatory rich folklore and multiform ethnographic culture. The history of the Bulgarian rural spiritual culture supplies abundant materials for exhibitions, scientific seminars and summer schools, for detailed research on that culture, as well as for various initiatives in which this particular problematic can be popularized among young people. The two scientific institutions participating in the current exhibition (the National Museum of History and the Academy for Balkan Civilizations) explore the dynamic changes that have taken shape in the traditional rural culture as a result of industrialization and globalization. They also draw attention to those features of contemporary rural culture which would, to the greatest degree, guarantee the sustained development both of culture and of certain important aspects of life of the young generation in rural regions, their social integration and cultural identity.

5. Musicians lead the parade during Epiphany in Kali Vrysi, Macedonia, Greece. (phot. V. Voutsas)

6. Carol-singer, Bulgaria

Селските обичаи и празници играят важна роля в културата на трите страни, участващи в изложбата. Те поддържат жива колективната памет и показват по най-красноречив начин онези ценности и солидни основи, върху които се изгражда социалната и културната еволюция на всяка общност.

Гърция е разположена в южната част на Балканския полуостров, на кръстопътя между Европа и Изтока. Географски и исторически причини я правят носител на една от най-старите културни традиции. Велики цивилизации на Изтока и Запада упражняват влияние върху гръцката култура през вековете и оставят отпечатък по цялото ѝ географско протежение. Селските области, особено на север (Епир, Македония и Тракия), са тези, които допринасят много за културния ѝ напредък. Живеейки в този географски район от векове, говорейки език, който естествено се е развил от античния, гърците, особено в селските райони, продължават да спазват традиционните си обичаи и ритуали. Ритуали, които произхождат от античността, знаци и символи, проявяващи се при различни случаи, и особено на празници, обединяват християнски и предхристиянски елементи и очертават многоликата и многослойна културна идентичност на селските райони. Множество взаимно обвързани знаци и символи ръководят и регулират социалните практики на всекидневния живот. Възпроизвеждани съзнателно или несъзнателно, те изграждат един културен код, който се проявява в различни случаи, някои от които са илюстрирани чрез предметите и фотосите в настоящата изложба.

Полша е разположена в Централна Европа и нейната култура е тясно свързана с дългата история на страната. Нейните обичаи, ритуали и празници отразяват както уникалния характер на страната, така и влиянията и импулсите, които са упражнявани върху полската култура и са допринесли за формирането на полската културна идентичност. Малополска, разположена в югоизточния край на страната, представлява уникален център на Полското Прикарпатие не само в географски, но и в културен смисъл. Малополска е един от най-старите (X в.) и най-важните райони на Полша. Главният център Краков е бил столица на страната до XVI в. По време на анексията (1772 – 1918) Малополска, наречена Галиция, е под властта на Австрия и играе важна роля за възстановяването на полската държава след Първата световна война.

Народната култура на Малополска се формира в резултат от многовековни процеси на развитие. Основна роля играят поляците, но освен тях тук живеят евреи и немци, а в югоизточната част – украинци. На територията на Малополска преобладават полските етнографски групи, сред тях много групи планинско население (например от Подхале), лазовиячи и жешовияки. Много традиционни обреди и ритуали са запазени и днес на територията на Малополска. Районът с най-ярко изразен фолклор е Подхале.

България е разположена в Югоизточна Европа и е пазител на многовековни културни традиции. Българската държава възприема християнството през IX в. През Средновековието нейната култура е мост между античната и византийската цивилизация и славянския свят, тъй като българският език става първият литературен, богослужбен и административен славянски език. Под османско господство българската култура заедно с другите балкански култури развива компенсаторно богат фолклор и многообразна етнографска култура. Историята на българската духовна селска култура предлага изобилен материал за изложби, научни семинари и летни школи, за по-детайлно изследване на тази култура, както и за различни инициативи, чрез които тази проблематика може да се популяризира сред младите хора. Двете научни институции, участващи в проекта (Националният исторически музей и Академията за балканска цивилизация), изследват динамичните промени, които настъпват в традиционната селска култура в резултат на индустриализацията и глобализацията. Те също отбелязват онези характеристики на съвременната селска култура, които биха могли до известна степен да осигурят устойчивото развитие както на културата, така и на дадени аспекти от живота на младото поколение в селските райони, тяхната социална интеграция и културна идентичност.

5. Музиканти водят шествието по време на Епифанията в Кали Вриси, Македония, Гърция (фот. В. Вучас)

6. Коледар от Софийско, България

THE SCENARIO OF THE EXHIBITION

This exhibition aims to reveal and illustrate the symbolisms that have been preserved in the conscience of rural communities, thus remaining alive as a foundation of their collective identity. Celebrations, weddings, rituals and customs provide a forum for community gatherings and for revival and preservation of long-held traditions reinforcing the community spirit. Symbolic events may have lost their potency in present societies; however their significance remains high, because customary and traditional acts incorporate a nostalgic dimension, relating the past to the present, keeping the collective memory alive and demonstrating, in a unique way, the difference between everyday life and celebrations, the latter having a primary function as sources of joy and cultural expression, usually through dancing, singing and sharing food and drink. The exhibition attempts to interpret the role of such events in the process of social and cultural evolution, to show how social capital is being built and enhanced.

The exhibition is structured along four “thematic units” that reflect manifestations of symbolic acts in the ethnography and current practices of three countries: Greece, Poland and Bulgaria. These units refer to a) apotropaic and protective acts, b) symbolisms of fertility, c) ecstatic rituals and d) rites of passage.

APOTROPAIC AND PROTECTIVE ACTS

This unit includes apotropaic and protective rituals and objects related to the 12-day feast of Christmas and to the carnival. Christmas brings with it a rich range of customs expressed by the preparation of special breads and the performance of rituals related to divine adoration and the warding off of evil spirits. The meaning

of these customs and rituals is relayed through a diversity of exhibits: animal-head or demonic masks, bells, swords and shepherd's sticks, as well as musical instruments forming parts of masquerades, are worn by children or adults to drive away the evil spirits and the forces of winter and darkness; caroling bells, houses, boats, holy crèches, Christmas decorations and porte-bonneurs form part of rituals related to the religious character of Christmas; specially decorated breads and wafers depict the hope for affluence and abundance of food throughout the year. Films from various regions of Greece, Poland and Bulgaria can be selected by the visitor to view, placing the exhibits in the context of the actual happenings.

SYMBOLISMS OF FERTILITY

The fertility of the earth is symbolized by the rituals of Easter and by harvesting celebrations that conclude cultivation cycles. Easter is for Christians the most sacred event of the year, symbolizing also the regeneration of the earth and its preparation for bearing fruits. The dividing line between religious and fertility rituals is very fine: Palm crosses, lazarinés, Easter eggs, epitaphios, specially decorated breads are presented, complemented by audio-visual material depicting parades and ceremonies that transcend faith to symbolize health, fortune and a good harvest. Harvesting celebrations in fields are illustrated by photos and film; and exhibits are presented of symbolic objects such as bowls with grains and fruit, ear corns and special bread.

7. Female wax Mask “Boula” worn in the carnival of Naoussa, Macedonia, Greece (phot. V. Voutsas)

8. Figurine from vetch's Christmas by J. Jakielaszek, Ga , Poland (MNZP Przemy l)

9. „Goat” Disguise, made by: M. Strz bicki, Ruda Ró aniecka, Podkarpackie voivodship, 1997, Poland (MK in Lubaczów)

10. Christmas tree decoration, 2005, Poland (MK in Lubaczów)

7.

8.

Тази изложба има за цел да представи и разкрие символиката, съхранена сред селските общности, запазена жива като основа на колективната им идентичност. Празници, сватби, ритуали и обичаи са събитията, при които общността се събира, където се възраждат и опазват стари традиции, укрепващи колективния дух. Символните значения може да са загубили от потенциала си в днешно време, но все пак остават много важни, защото традиционните обичаи и действия имат носталгично измерение – свързват настоящето с миналото, поддържат жива колективната памет и показват по неповторим начин разликата между делничния живот и празника, празника, който със своите танци, песни и обща трапеза има първостепенна роля като извор на радост и културна изява. Изложбата цели да интерпретира значението на такива събития в процеса на социалната и културната еволюция, да покаже как се е създавал и е нараствал социалният капитал.

Изложбата е съставена от четири тематични раздела, които показват символични действия не само в етнографски аспект, но и като актуални практики в Гърция, Полша и България. Тези раздели включват а) апотропейните и предпазващи действия, б) символите на плодородието, в) екстатичните ритуали и г) ритуалите при преход.

АПОТРОПЕЙНИ / ПРЕДПАЗВАЩИ ДЕЙСТВИЯ

Разделът включва апотропейни, т.е. предпазващи ритуали и предмети, свързани с дванадесетте празнични дни от Коледа до Богоявление и времето на карнавала. Коледа носи богата обрядност, изразена в приготвянето на специални хлябове и изпълняването на ритуали, свързани с почитта към Бога и предпазващи от зли сили. Значението на тези обичаи и ритуали е разкрито чрез разнообразни експонати: маски с глави на животни или демони, звънци, саби и овчарски геги, както и музикални инструменти, които деца и възрастни носят на маскарадите, за да отблъскват злите духове и силите на зимата и мрака. Коледни звънци, къщи, лодки, свети ясли, коледна украса и наречени късмети формират част от ритуалите, свързани с религиозния характер на Коледа, а специално украсени хлябове и нафора изобразяват надеждата за благоденствие и изобилие през годината. Филми от различни райони на Гърция, Полша и България поставят експонатите в контекста на съвременните празници.

СИМВОЛИ НА ПЛОДОРОДИЕТО

Плодородието на земята се символизира с ритуалите на Великден и обичаите при празниците на урожая, които завършват цикъла на земеделските работи. Великден е най-светият празник на годината за християните. Същевременно той символизира възраждането на земята и подготовката ѝ да ражда плод. Разделителната линия между религиозните ритуали и обредите за плодородие е много крехка: палмови кръстове, лазарки, великденски яйца, епитафии (плащаницы, надгробия), както и специално украсени хлябове се показват, допълнени от аудиовизия, представяща шествия и церемонии, при които вярата се издига в символ на здравето, щастието и добрата реколта. Празниците на урожая в полето са илюстрирани със снимки и филми; експонатите представят символични предмети като крини със зърно и плодове, житни класове и специален хляб.

9.

7. Женска въсчъчна маска „Була“, носена на карнавала в Науса, Македония, Гърция (фот. В. Вучас)

8. Фигурка от коледната ясла, изп. Й. Якелашек, Гачи, Полша, Музеят в Пжемисл

9. Маска „коза“ от групата на Ирод, изп. М. Стешембици, с. Руда Ружанецка, Подкарпатско воеводство, 1997 г., Полша, Музеят в Лубачув

10. Украса за коледно дърво, 2005 г., Полша, Музеят в Лубачув

10.

THE SCENARIO OF THE EXHIBITION

ECSTATIC RITUALS

Anastenaria or nestinar dance is a representative example of ecstatic rituals practiced in the Balkans, allegedly of pagan origin. With roots in ancient times, these rituals have kept alive the memory and bonds of communities which many generations ago arrived from the Black Sea to Thrace. Barefoot villagers walk over hot coals on St Constantine and Helen's day, performing an ecstatic dance influenced by the sound of a specific tune. Exhibits include dressed ikons, as the central item of the ritual, musical instruments (lyra and drum), sacred kerchiefs (amanetia). A film and slide show with an imposing sound track takes the visitor through the ritual, from the preparation of the firewalkers at home to their departure and return for a celebration dinner. Although turned into a tourist attraction in recent years, the ecstatic abilities of firewalkers that are inherited or attained after a lengthy preparation and meditation, remain solid parts of a rural tradition that has managed to stay alive.

rites of passage

Rituals celebrating the passage of nature from one season to another and the passage from adolescence to married life and maturity in the lifecycle of humans, have always had a special significance, imbued with symbolic acts and objects. The summer solstice days are celebrated by fires and divinations, coinciding with St. John the Baptist's day. Fire symbolizes purification, but also protection against misfortune, bad luck and illness. Jumping over fires is illustrated by an allegoric installation. Floating candles on water inside flower

wreaths are exhibited and illustrated in photographs, to convey the message of the triumph of light over the darkness. Divinations accompany the solstice celebrations: love fortune-telling, interpretation of dreams and clairvoyance, all connected to future love and marriage are symbolized by such exhibits as water urns, keys, dancing and music films and photographs. The wedding celebrations have their own symbolic objects and parades: a rich bridal dress with decorated head cover and jewelry, wedding flags, dowry chests and special foods, including decorated breads, cakes and pomegranates, are presented around a dancing circle of life-size photographs and a celebration table with a panorama of foods and various utensils, cutting across all units, to depict the celebration of utmost joy and hope represented by a wedding.

The thematic organization of the exhibition, based on its narrative character, allows the visitor to comprehend the symbolic meanings that build the collective identity of communities through the selective presentation of objects, images and sounds. Modern works of art complete the structure of the thematic units, illustrating the modern artists' interpretation of the symbolic acts and customs exhibited.

11.

12.

11. *Brada (beard) from straw spikes, Bulgaria*

12. *Bridal bread decorated with flowers, Anogia, Crete, Greece*

13. *"Brather-in-law decoration", eau forte, Y. Radeva, Bulgaria*

14. *Carol-singer's ritual objects, Bulgaria*

ЕКСТАТИЧНИ РИТУАЛИ

Анастенария или нестинарският танц е типичен представител на екстатичните ритуали, практикувани на Балканите, които най-вероятно имат езически произход. Вкоренени в античността, тези ритуали са опазили живи паметта и вътрешните връзки на общностите, преминали преди много поколения от Черноморския регион в Тракия. Боси селяни ходят върху жарава на празника на св. Константин и Елена, изпълнявайки екстатичен танц под звуците на характерна мелодия. Експонатите включват „облечени“ икони като основен култов предмет в ритуала, музикални инструменти (гайда и тъпан), обредни кърпи (аманетия). Филм и слайдшоу с впечатляващ музикален съпровод дават възможност на посетителя да проследи ритуала от подготовката на нестинарите в дома (конака), през шествието и танца до завръщането за празничния курбан. Макар в последните години да са превърнати в туристическа атракция, екстатичните способности на нестинарите, наследени или придобити след дълга подготовка и медитация, остават солиден елемент от оживялата през времето селска традиция.

ОБИЧАИ НА ПРЕХОДА

Ритуалите, отбелязващи преминаването на природата от един сезон в друг и прехода в жизнения цикъл на хората от юношество към зрялост и семеен живот, винаги са имали много важно значение и са изпълнени със символични актове и предмети. Дните на лятното слънцестоене се празнуват с огньове и гадания, съвпадащи с празника на св. Йоан Кръстител/Еньовден. Огнят символизира пречистване, но също и предпазване от нещастие, лош късмет и болест. Прескачането на огъня е представено с алегорична инсталация. Плувачи по водата свещи, поставени в цветни венци, са изложени и показани със снимки, за да предадат посланието за триумфа на светлината над мрака. Гадания придружават празнуването на слънцестоенето: любовни предсказания, тълкуване на сънища, ясновидство. Всички те, свързани с очакваните любов и брак, се представят от разнообразни експонати: съдове с вода, ключове, фотоси и филми с танци и музика.

Сватбените празненства имат собствени символи: пищна булчинска премяна с богато украсено покривало за главата (забраждане) и накити, сватбени знамена, невестински ракли за чеиза. Празнично украсени хлябове и други символно натоварени храни като сладкиши и нарове са представени около „хоро“ от фотографии в естествен ръст на двойки от трите страни; празничната маса с панорама от храни и различни съдове, която преминава през всички раздели в изложбата, тук е поставена, за да изобрази огромната радост, изпълваща сватбата.

Тематичната организация на изложбата, основана на разказа, позволява на посетителя чрез селективна презентация – подборно представяне на предмети, образи и звуци, да осмисли символичното значение, което изгражда колективната идентичност на общностите. Модерни произведения на изкуството допълват структурата на тематичните раздели, илюстрирайки как съвременните хора на изкуството интерпретират показаните в изложбата символни действия и обичаи.

14.

13.

11. Брада от житни класове, България

12. Булчински хляб, украсен с цветя, Аноия, Крит, Гърция

13. „Стъкмяване на девера“, офорт на Йорданка Радева, България

14. Коледарски символи, България

APOTROPAIC AND PROTECTIVE RITES

DISGUISES AND MASQUERADES DURING THE TWELVE DAYS AND THE CARNIVAL

The **apotropaic** (warding off and protecting against evil) customs and rites are most probably the earliest in human culture. They appeared as a specific reaction of man against the destructive or demonic forces identified by him as total threat to his very existence. Taking place in crucial periods of the year - the winter solstice and the awakening of vegetation in spring - they are an irrevocable segment of the folk calendar and ritual system of rural culture. In the chain of customs, **disguises** and masquerades hold a significant place, especially those practised during the **Twelve Days**, from Christmas to Epiphany, and during the **Carnival** period.

In **Greece**, disguises are among the most persistent rural customs of the Twelve Days (Dodekaimero). Costumes constitute, as in many other cases, a non verbal sign of expression and communication among the members of a community. The disguisers of the Dodekaimero wear animal skins, they cover their faces with masks and they hold or tie bells around their waists. They walk or dance around the villages in groups and they make performances with symbolic meaning whose main purpose is to drive away the evil spirits that threaten nature from blossoming and producing new fruits. The masks are thought to depict the souls of the dead ancestors, who are recalled to protect the community; however they may draw their origin to the ancient demons of vegetation.

The groups of disguisers bear different names, Kallikantzari, Lykokantzari, Rogatsia or Rogatsaria, Babougeroi etc.. The most representative disguises are those happening in some areas of western Macedonia, in eastern Macedonia and Thrace (Kali Vrysi, Monstiraki in Drama, Nikisiani in Kavala etc). They include disguises which have as main elements the masks, worn principally to protect the face and conceal the wearer's identity, but having also an **apotropaic character** driving away the evil spirits, the forces of darkness and winter and "open the way for the spirits of light and the coming of spring". Also symbolic is the role of the bells that reinforce the apotropaic character of the mask. The resounding **bells** are used, irrespective of the material and manner of their construction, to **ward off evil** by virtue of the sounds they produced. Bells moved on from their natural use (means by which the flock could be recognized by the shepherd, frightening away wild animals) to the metaphysical one, and were worn to keep away evil and demons. They thereby acquired a magical and religious quality, which was extended to other uses in folk religion, invariably of a symbolic nature.

In some places (e.g Monastiraki in Drama, Nikisiani in Kavala), disguisers organise "dramatic" representations in the streets, accompanied by musicians, they frighten the people by striking them with ashes from the bags they carry or by the sound of their bells. In some cases a mimic action of ploughing completes the custom or a sword play with large wooden swords ending up with a performance (Nikisiani) of an eventual death and resurrection of a member of the group or a wedding re-enactment (Kaly Vrysi).

10

15.

16.

15. Group of dancing disguisers during Epiphany in Kali Vrysi, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

16. A wedding re-enactment during the Twelve Days in Kali Vrysi, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

17. Male wax mask "Boula" worn in the carnival of Naoussa, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

18. Animal mask and bells worn during the Twelve Days in Monastiraki, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

ПРЕДРЕШАВАНИЯ И МАСКАРАДИ ПО ВРЕМЕ НА ДВНАДЕСЕТТЕ ДНИ И НА КАРНАВАЛА

Апотропейните (предпазващи от и противодействащи на злите сили) обичаи и ритуали са вероятно най-старите в човешката култура. Те са се появили като специфична реакция на човека срещу разрушителните и демоничните сили, които той е определил като всеобща заплаха за съществуването си. Провеждат се във важни периоди на годината – зимното слънцестоене и пробуждането на вегетацията през пролетта и са неотменен елемент на народния календар и обредната система на селската култура. Във веригата на обичаите предрешаванията и маскарадите заемат значимо място, особено тези, които се практикуват през дванадесетте дни от Коледа до Богоявление и по време на карнавала.

В Гърция предрешаванията са сред най-устойчивите селски обичаи на дванадесетте дни (Додекаймеро). Както в много други случаи костюмите представляват невербален начин на изказ и средство за общуване между членовете на общността. На Додекаймеро маскираните носят животински кожи, покриват лицата си с маски и държат звънци или си ги завързват около кръста. Те ходят и танцуват из селото на групи и изпълняват сценки със символично значение, с цел да прогонят злите духове, заплашващи с неплодородие. Смята се, че маските изобразяват душите на умрелите предци, които са повикани, за да предпазят общността. Възможно е също така те да произхождат от древните демони на вегетацията.

Групите на маскираните носят различни имена – каликандзари, ликокандзари, рогация, рогацария, бабугери и т.н. Най-представителните маскаради се провеждат в някои райони на Западна Македония, в Източна Македония и Тракия (Кали Вриси, Монастираки в Драма, Никисияни в Кавала и т.н.). Те включват предрешавания, където главен елемент са маските. Носени главно за да предпазят лицето и да скрият идентичността на човека, те също имат и апотропеен характер – да отблъскват злите духове, силите на мрака и зимата и „да отворят път за духовете на светлината и настъпващата пролет“. Символична е и ролята на звънците, които усилват апотропейния характер на маските. Независимо от материала и начина им на производство, хлопащите звънци се използват, за да прогонват злото със силата на звука, който се изтръгва от тях. Така звънците са минали от естествената си функция (по тях овчарят да разпознава стадото си и да плашат дивите животни) към метафизична – да прогонват злото и демоните. Така те придобиват магическо и религиозно качество, което се разпростира и до други употреби в народната религия, неизменно със символична природа.

На някои места (напр. Монастираки в Драма, Никисияни в Кавала) маскираните организират „драматични“ представления по улиците. Акомпанирани от музиканти, те плашат хората с гърма на звънците или с това, че ги замерят с пепел от торбите си. В някои случаи обичаят се допълва от пантомима, представяща заораване или „бой“ с големи дървени саби, а накрая завършва или с мнима смърт и възкресение на някого от групата (Никисияни) или със сватбен акт (Кали Вриси).

17.

15. Група танцуващи маскирани по време на Епифанията в Кали Вриси, Македония, Гърция (фот. В. Вучас)

16. Възпроизвеждане на сватба по време на Епифанията в Кали Вриси, Македония, Гърция (фот. В. Вучас)

17. Мъжка въсърчна маска „Була“, носена на карнавала в Науса, Македония, Гърция (фот. В. Вучас)

18. Животинска маска и звънци, носени по време на Додекаймеро в Монастираки, Македония, Гърция (фот. В. Вучас)

18.

APOTROPAIC AND PROTECTIVE RITES

During the period of **Carnival** (Apokria) masquerades are found all over Greece, but especially in Thessaly, Macedonia and Thrace and some islands, for example Skyros. The symbolic purpose continues to be present, although these generally have the character of light-hearted entertainment. The masquerades are known by a variety of names (Karnavalia, Koudounati, Koukougeri) and operate in groups, some of which are standard (e.g the bridegroom-bride etc), while others are formed on the inspiration of the moment. The wearing of animal skins, masks in a variety of forms and large sheep-and goat- bells hung around the waist are the main features of these disguises. They also have their local variations, often associated with local historical events.

The masquerades in the district of Naoussa in North-west Macedonia are a characteristic example. The custom, known as the dance of the Yenitsaros and the Boula, is connected with the fighting of the inhabitants against the Turks during the Turkish occupation. Its origin is to be found in the ancient ceremonies celebrating the coming of the spring. Symbolic movements, dances and other mimic gestures depict the first forms of the custom, to which new elements have been added during its evolution. Those in disguise cover their faces with impressive wax masks, totally white with colors in the place of eyebrows a false moustache attached and three very small openings for the mouth and eyes. They also cover their chests by rows of thousands of coins that produce a particular sound while moving or dancing.

Amongst the most impressive carnival masquerades are those held at Sochos (a mountain village near Thessaloniki). They begin with the Triodion and climax

on the last Sunday of Carnival and Clean Monday. The masqueraders are called Karnavalia and differ from those in other regions in two main features: the face mask and the bells. The mask (today made by a black wooden material – Sayiaki) is decorated with colorful geometric designs and beads. It ends up in a peculiar pointed head dress filled with straw as an extension of the mask, which is colorfully decorated by narrow paper ribbons and with a fox tail at the top; horse hair is used for the moustache. Around the waist of those disguised are tied five heavy bells, especially selected for this purpose. Holding a long staff or a wooden sword in one hand and a bottle of strong drink in the other, Karnavalia go around the streets striking their bells, offering drink from their bottles to the people they meet and exchanging wishes. Folk musicians also participate. The custom is a matter of the entire settlement being closely connected with productivity of the fields and flocks.

The character of disguises of the carnival in the countries of western and central Europe is slightly different, although they have many common elements; notably the costumes and the masks.

In **Poland** the Carnival, (Zapusty), covers the period from New Year or the Epiphany until Ash Wednesday. It is the prolongation of the Twelve day Christmas, and at the same time it precedes the Lent period and Easter. It was a period of joy and revelry, the highlight of which was the last days of carnival, called “mięsopust” or “ostatki”. The rich carnival rites included colourful and joyful processions of people wearing fancy dress, animal masks and looking like monsters. Until recently popular in the territory of Malopolska fancy dress

19.

20.

19. “Boula” masquerades in the carnival of Naoussa, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

20. Artwork “Boula”, oil on wood by Tassos Mantzavinos

21. Carnival mask from Sochos, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

22. Disguisers march during carnival in Sochos, Macedonia, Greece (phot.V.Voutsas)

По време на **Карнавала** (Апокроя) маскаради се правят в цяла Гърция, но особено в Тесалия, Македония и Тракия, както и на някои острови, например Скирос. Макар по принцип да имат характер на безгрижно забавление, и при тях символиката остава жива. Маскираните са познати с различни имена (карнавалии, кудунати, кукугери) и се движат на групи. Някои персонажи са обичайни (напр. младоженец – невеста), докато други се формират според настроението в момента. Носенето на животински кожи, различни по форма маски и големи звънци около кръста са главните характеристики на тези маскаради. Срещат се и варианти, свързани с местни исторически събития.

Маскарадите в окръг Науса в Северозападна Македония са типичен пример за това. Обичаят, познат като танц на яничарите и булата, е свързан с борбата на населението срещу турците по време на тюркското владичество. Произходът му може да се търси в античните празнични церемонии при идването на пролетта. Символични движения, танци и пантомима представят първите форми на обичая, към които в процеса на еволюцията му са се прибавили нови елементи. Дегизираните покриват лицата си с много интересни восъчни маски, изцяло бели, с изрисувани вежди, фалшиви мустаци и три много малки отвора за очите и устата. Гърдите си покриват плътно с редове от хиляди монети, които при движение и танц издават характерен звук.

Сред най-впечатляващите са маскарадите, провеждани в Сохос, планинско село близо до Солун. Те започват три недели преди Заговезни (Триодион) и кулминират в последната неделя на Карнавала и Чисти понеделник. Маскарадите се наричат „карнавалии“ и се отличават от тези в другите райони по два признака: маската на лицето и звънците. Маската (днес правена от черен шаек) е украсена с разноцветни геометрични шарки и мъниста. Завършва с характерна шапка на върха на главата, напълнена със слама, украсена с разноцветни хартиени лентички и лисича опашка на върха. За мустаците се използват конски косми. На кръста маскираните си завързват пет специално избрани тежки звънци. С дълга тояга или дървена сабя в едната ръка и шише със силно питие в другата, удряйки звънците, карнавалиите ходят по улиците, предлагат ракия и си разменят благопожелания. В празника участват и народни музиканти. Обичаят тясно обвързва цялото село с продуктивността от полето и стадата.

Характерът на маскираните в карнавалите в Западна и Централна Европа е малко по-различен, макар да има много сходни елементи, особено в костюмите и маските.

В **Полша** карнавалът (запусти) заема периода от Нова година или Богоявление до първия ден на Великите пости. Той е продължение на дванадесетте дни по Коледа и в същото време предшества периода на постите и Великден. Това е период на радост и веселие, чиято кулминация е последният ден на карнавала, наречен „миесопуст“ или „остатки“. Богатите карнавални обичаи включват пъстри и

22.

21.

19. Маски „Була“ в карнавала в Науса, Македония, Гърция (фот. В. Вучас)

20. „Була“, масло върху дърво, Тасос Мандзавинус

21. Карнавална маска от Сохос, Македония, Гърция (фот. В. Вучас)

22. Шествие на маскираните по време на карнавала в Сохос, Македония, Гърция (фот. В. Вучас)

APOTROPAIC AND PROTECTIVE RITES

processions was the continuation of Christmas caroling. On one hand they had religious character, since they reminded the inhabitants of towns and villages of the evangelic events related to the birth of the Messiah. On the other hand, they had magic functions: to provide the soil and animals with fertility and people with good luck in the forthcoming year. If the carol singers and people in fancy dress missed a house, it was a bad omen. Only men went caroling, mainly bachelors and lads, comprising a colourful and humorous travel folk theatre. The popular element of carol singing groups was a **star** – moveable, polygonal, carried on a long pole, lit from the inside, as a reference to the Star of Bethlehem and a symbol of good luck. They also carried a **crib**, a small richly decorated building with mobile or static figures inside related to the scene of Christ's birth with "Herod" and animal monsters: a goat, a bear, a stork, a horse and a "turoń" – an ancient magic animal.

The tradition of a mobile crib was derived from nativity plays that were initially held in churches. At the end of the 18th century the cribs, as a caroling rite, went out of churches performing scenes related to Christ's birth.. Small, moveable cribs with portable statuettes were constructed by domestic artists; they took the form of a stable with two towers on the sides. A typical Polish specialty was widening the gallery of characters accompanying the main plot of the birth of Christ by including statuettes of peasants, merchants, inn owners, soldiers and other people with whom the viewers are familiar from every day life.

The richest setting among the cribs was given to the so-called "**Cracow crib**", considered to be one of the phenomena of Polish folklore. It dates back to the

middle of the 19th century, when the carpenters, brick-layers and tillers from the suburbs and neighbouring villages, deprived of jobs during winters started making small cribs for presents and bigger ones for the groups of carolers. In the beginning of the 20th century, under the influence of mason master Michał Ezenekier, a characteristic form evolved related to the architecture of Cracow's buildings.

Caroling with "Herod" is a peculiar show referring to the evangelic record about the birth of Christ, the Homage of the Three Wise Men, the Massacre of the Innocents and the death of King Herod. An important role is played by people dressed up like animals and supernatural, weird creatures. They are very animated. They run all over the room, snap their moveable mouths gore with their horns, and at a certain time they perform an enactment of death and resurrection. These monsters symbolize fertility and the revival of nature, and their presence at home is intended to provide good luck. Herod's death, which completes the play, represents the death of nature and its rebirth in the spring; it also symbolizes the birth of a new King – Jesus. All the participating characters must have appropriate outfits (fur coats, old uniforms, cardboard armour, helmets and wooden sabres), and, most importantly, fanciful masks covering their faces. Fancy dress, set gestures and behaviour are meant to reflect the character of specific people and scenes. The devil is very active, besides a mask with horns and tongue, a tail and chain; it has a fork, with which he threatens the residents, particularly the children. The show lasts from a few to over ten minutes and finishes by collecting contributions for the carolers.

23.

24.

23. „Draby”, phot. W. Dragan, R. Styga, 2000, Poland (Museum of Folk Culture in Kolbuszowa)

24 New Year's „Draby” from Nawsie near Wielopole, Ropczyce, Podkarpackie voivodship, phot. 1990's., Poland (Etnographic Museum in Rzeszów)

25. Cracow's Crib, made by: Bronisław Pięciak, 1989, Poland (Etnographic Museum in Cracow)

26. Masks of „Herod's” groupe, made by: M. Strzębicki, Ruda Różaniecka, Podkarpackie voivodship, 1997, Poland (Museum Kresow in Lubaczów)

весели процесии от хора, облечени във фантастични костюми, с животински маски и с вид на чудовища. До неотдавна на територията на Малополска като продължение на коледуването се е правела процесия с фантастични костюми. От една страна, те имат религиозен характер, тъй като напомнят на жителите на градове и села за евангелските събития, свързани с рождението на Месията, а от друга, имат магически функции: да донесат на земята и животните плодородие, а на хората късмет през настъпващата година. Ако коледарите или маскираните пропуснат къща, това се смята за лоша поличба. Коледуват само мъже, главно момци и ергени, а групите им наподобяват пъстроцветен и весел пътуващ народен театър. Популярен елемент за коледарите, пеещи обредни песни, е звездата – подвижна, многогълна, носена на висок прът, осветена отвътре, като спомен за Витлеемската звезда и символ на щастие. Носи се също **ясла**, малка, много богато украсена сграда с поставени вътре в нея подвижни или статични фигурки, свързани с рождеството на Христос, с цар „Ирод“ и животни: коза, мечка, щъркел, кон, както и „турон“ – древно фантастично животно.

Традицията на подвижната ясла е развитие на практиката да се дават пиеси в местните черкви. В края на XVIII в. яслите като коледен обичай излизат от черковните представления, свързани с рождеството на Христос. Малки, преносими ясли с портативни статуетки се конструират от местни занаятчи-художници. Те възприемат формата на обор с две кули встрани. Типично за Полша е, че галерията от персонажи, придружаващи основните от рождеството на Христос, се обогатява с включване на статуетки на селяни, търговци, кръчмари, войници и други хора, познати на зрителите от обикновения живот.

Най-богата среда е създадена на т.нар. „**Краковска ясла**“, смятана за един от феномените на полския фолклор. Тя е от средата на XIX в., когато дюлгерите и зидарите от предградията и съседните села, останали без работа през зимата, започват да правят малки ясли за подаръци и по-големи за коледарските групи. В началото на XX в. под влиянието на майстора-зидар Михал Езенекиер се развива характерна форма по подобие на архитектурата на краковските сгради.

Коледуване с „Ирод“ е специфично представление, напомнящо евангелското свидетелство за рождеството на Христос, поклонението на тримата влъхви, убийството на невинните младенци и смъртта на цар Ирод. Важна роля играят хора, облечени като животни и свръхестествени чудати същества. Те са много подвижни: тичат из стаята, щракат с челюстите си, бодат с рогата си и в даден момент изпълняват акт на смърт и възкресение. Тези чудовища символизират плодородието и възкресението на природата и се смята, че тяхното посещение носи късмет на дома. Смъртта на Ирод, която допълва пиесата, олицетворява смъртта на природата и нейното възраждане през пролетта. Тя също символизира раждането на новия цар – Исус. Всички участващи персонажи трябва да имат съответни костюми и реквизит (кожуси, стари униформи,

25.

23. „Драби“, фот. В. Драган, Р. Стига, 2000 г., Полша, Музей в Колбушова

24. Новогодишни „драби“ от Навсие край Виелополе, Ропчице, Подкарпатско воеводство, фот. 90-те год. XX в., Полша, Етнографски музей Жешув

25. Краковска ясла, изр. Бронислав Пиенчик, 1989 г., Полша, Етнографски музей Краков

26. Маски от групата на Ирод, изр. М. Стжембицки, с. Руда, Ружаниецка, Подкарпатско воеводство, 1997 г., Полша, Музеят в Лубачув

26.

APOTROPAIC AND PROTECTIVE RITES

An interesting form of caroling in the territory of eastern Małopolska (the neighbourhood of Rzeszów and Gorlice) were the so-called "Draby noworoczne". These groups included men or boys dressed up in fur coats, masks with moustache and high conical hats made of straw. Their legs, arms and bodies were sometimes tightly wrapped with straw. Noisy tinplates and chains were attached to the costumes. The villagers awaited "Draby", whose presence would bring good luck to the inhabitants, but they also feared them, as they leapt into a room much like robbers, made noise, shouted incomprehensibly and tried to grab them by giving them offerings.

The **Bulgarian** mythology has it that during the twelve days, also called Pagan, Karakondzho, Dirty, the earth is visited by the evil-doing ghouls, vampires, goblins and by the most malicious and frightful demon, Karakondzho. To oppose the wicked creatures, the koledars are joined by the kukers (mummers), who perform the major apotropaic function of driving the evil hordes away. The kukers are young men disguised behind huge frightening masks or with blackened faces, dressed in sheep and goat furs, girded with clattering bells and a wooden phallus usually sword-shaped. The time of the masquerades varies from region to region – the games are performed on different festive occasions, associated with winter solstice or spring equinox – Christmas, New Year, Simi zagovezni (the first Sunday before Lent).

The Surva international carnival of masquerade games in Pernik is an interesting modern form. Traditional kukers with their horrible masks and deafening bells, clad in furs or "decorated" with multi-colour trumpery, disguised brides and

bridegrooms, priests, bear-keepers with trained bears, gypsies, doctors, tax collectors, barbers and other interesting characters participate in the public "spectacle". The great popularity and vitality of the kukers' masquerades is due mainly to their theatrical nature.

CHRISTMAS RITES

The celebrations and the rituals happening at the time of the year when days start to lengthen, have a dual meaning: to drive away the evil spirits, forces of winter and darkness that, according to ancient popular beliefs, are combating the nature and the blossoming of the earth and to ensure happiness and fertility for the family and the community in the new year.

In **Greece**, Christmas customs include carol singing (kalanda), performed by groups of young children, the decoration of Christmas tree (or a boat/ship), the preparation of a Christmas table, that must have abundance of food and the lighting of the fire, which has a sacred and apotropaic character against evil spirits (Kallikantzari) that invaded the houses and will be driven out in the Epiphany with the holy blessing of the waters. On Christmas Eve, groups of boys and girls holding metal triangles or drums and other musical instruments visit the houses and narrate the miraculous story of Christ birth while they address wishes for good health and happiness to the inhabitants of the house. Housewives reward them in order to ensure good fortune and abundance. Christmas table is an occasion for the family to meet and celebrate together. Christmas bread (Christopsomo) richly decorated (ploumidia), different kind of pies and candies (Christokouloura)

16

27.

27. Christmas caroling boat, Greece

28. Christmas bread for children, Bread Museum of Amfiklia, Greece

29. "Spider" – Christmas decoration, by: A. Kuta, Miękisz Nowy, 2006, Poland (Museum of Borderland in Lubaczów)

30. Caroling with a star, Wola Zarczycka, Podkarpackie province. Phot. A. Karczmarszewski, 1990's. Poland (Museum of Folk Culture in Kolbuszowa)

28.

картонени оръжия, шлемове и дървени саби) и най-важното – странни маски на лицата. Специални дрехи, скръбни жестове и държание трябва да предадат характера на различните герои и сцени. Дяволът е особено деен. Той не само има маска с рога и език, опашка и синджир, но и вила, с която плаши хората, най-вече децата. Представлението трае най-много десет минути и завършва със събиране на дарове за коледарите.

Интересна форма на коледуване в Източна Малополска (околността на Жешув и Горлице) са т.нар. „драби новорочне“. Тези групи включват мъже или момчета, облечени в кожуси, маски с мустаци и високи конични шапки от слама. Краката, ръцете и телата им често са плътно обвити със слама. Шумни метални пластини и синджири са привързани към костюмите им. Селяните очакват „драби“, чието идване ще донесе късмет на жителите, но същевременно ги е страх, защото те прескачат в стаите като разбойници, вдигат шум, крещят невнятно. Затова се опитват да ги омилостивят с дарове.

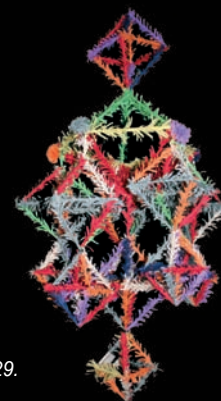
Според **българската** митология през дванадесетте дни, наречени още Поганни, Караконджови, Мръсни, на земята идват върколаци, вампири, таласъми, както и най-страшният и зъл демон Караконджо, които неуморно вредят на хората. Затова заедно с коледарите тръгват и **сурвакарите** или **кукерите**, които изпълняват основната апотропейна функция да прогонят злите сили. Те са млади мъже с огромни страшни маски или почернени със сажди лица, облечени в животински кожи, запасани със звънци и дървен фалус, най-често във формата на сабя. В отделните краища на България кукерските игри се изпълняват на различни празници около зимното слънцестоене или пролетното равноденствие – Коледа, Нова година, Сирни заговезни и др.

Международният карнавал на маскарадните игри в Перник „Сурва“ е интересна съвременна форма. Сред участниците могат да се видят както традиционните сурвакари и кукери с характерните маски и шумни хлопки, облечени в кожи или накичени с разноцветни парцали, така и предрешени младоженец и младоженка, поп, мечкар с мечка, циганин, доктор, бирник, бръснар и други интересни фигури, както и на командир, който определя реда на играещите в „спектакъла“. Голямата популярност и жизненост на сурвакарските игри се дължи главно на театралния им характер.

КОЛЕДНИ ОБИЧАИ

Празниците и ритуалите, които се провеждат по времето, когато дните започват да нарастват, имат двойно значение: от една страна, да прогонват злите духове, силите на зимата и мрака, които според старите вярвания подтискат природата и цъфтежа по земята, и от друга – да осигурят щастие и плодородие за семейството и общността през идващата година.

В **Гърция** в коледните обичаи се включва пеенето на коледни песни (каланда) от групи деца, украсяването на коледно дърво/или лодка (кораб), подготовката на коледната трапеза, която трябва да изобилства от ястия, и запалването на огън със свещена апотропейна сила, която да отблъсква злите духове (каликандзари), които нападат къщите и ще бъдат прогонени при освещаването на водите на Богоявление. На Бъдни вечер (в навечерието на Коледа) групи от момчета и момичета, които

29.

27. Коледна лодка, Гърция

28. Коледен хляб за деца,
Музей на хляба в Амфилия,
Гърция

29. „Паяк“ коледна украса,
изр. А. Кута, Миенкиш
Нови, 2006 г., Полша,
Музеят в Лубачув

30. Коледуване със
звезда, Вола Зарчицка,
Подкарпатско воеводство,
фот. А. Карчмажевски,
90-те год. XX в., Полша,
Музей на народната култура в
Колбушова

30.

APOTROPAIC AND PROTECTIVE RITES

are included in the festive meal. The tree with its decoration and greenery that symbolizes life and vegetation or a decorated ship (common in the islands) bring into the houses warmth and joy.

In **Polish** folk tradition Christmas is considered to be the most important holiday of the year. It is also called “Gody” or holiday celebrated “with dignity”, particularly solemnly and reverently, just like a wedding. In this sense Christmas, which takes place during the winter solstice, is considered as a moment of marriage between day and night, light and darkness. In the rich set of Christmas rites, many beliefs from pre-Christian times have survived. Matrimonial and agricultural fortune-telling is conducted, and the connection with spirits of deceased ancestors kept.

On Christmas Eve all actions performed have a magic and fortune-telling meaning, often of All Souls’ Day character. The exceptionality of this day was emphasized by the decoration of the living-room. An important role was played by green branches of a spruce or a fir, the so-called “podłażniki”, popular in Małopolska and in Podhale, were hung from the ceiling or attached to paintings, decorated by various objects made of straw, blotting paper and fruit – mainly apples and walnuts. Of great importance for the Christmas rites were also the presence of sheaves of wheat in the room, the straw spread on the floor, the hay placed under the table cloth on the Christmas Eve table, as well as spiders elaborately made of straw, which were hung under the ceiling. Such decoration protected the house from evil, while the fruits were considered to be the traditional food of the deceased spirits.

The highlight of the Christmas Eve was a solemn dinner. It was opened with the ceremony of sharing “opłatek”, a thin, rectangular piece of cake baked from wheat

flour without yeast characteristic only in Polish culture. It came in special forms with engraved decoration related to the symbols of Christmas and refers back to a pagan custom of sharing bread as a sign of brotherhood and peace, while decorations, the so-called “święty”, were symbols of protection and prosperity for the family. On the Christmas Eve table there were abundant dishes also meant to provide the house with good luck and wealth.

Almost similar rites are to be found in **Bulgaria**. According to the Bulgarian tradition, the koledars, carol singers, (bachelors, engaged or newly married young men), are the acknowledged characters in the sacred night rituals. The koledars carry shepherd crooks in their hands; they are dressed in traditional holiday costumes and wrapped in heavy hooded cloaks, with high fur caps, decorated with strings of popcorn, dried fruit, bunches of flowers or box-sprigs. The entire requisite symbolizes not only the potential power of life, but also the power of man to oppose the evil forces that roam the world that night. Led by the experienced stanenik (king), who carries a wooden wine vessel (bakliitsa) and a ritual tree – most often an apple or fir branch - the koledars set out on their round. They visit every house in the village, sing carols, say blessings for health and prosperity to the family and are in turn rewarded with gifts and corresponding blessings. The symbolism of the entire festivity is to imply the idea of eternally reviving nature. This explains why the world tree motif has survived in many carols and why Christmas predictions are so crucially indicative.

Christmas Eve, known also as Badni vecher, is the greatest family holiday of the Bulgarians. People believe that the prosperity of home, the good harvest and the

31.

31. Sharing „opłatek” during the Christmas eve dinner. Tokarnia, Małopolskie voivodship, phot. J. Kubiena, 1992, Poland (Etnographic Museum in Cracow)

32. Christmas “opłatek”, phot. 2008, Poland (Museum Kresow in Lubaczów)

33. Kopanka, survakar’s mask, from Pernik region, Bulgaria

34. Sharing „opłatek” during Christmas eve dinner, Małopolska, Poland (Etnographic Museum in Cracow)

32.

носят метални триъгълници, тъпани и други музикални инструменти, посещават къщите и разказват чудната история за рождеството на Христос, като отправят към стопаните благопожелания за добро здраве и щастие. Домакините ги даряват, за да има късмет и изобилие. Коледната маса е добър случай за семейството да се срещне и да празнува заедно. Коледен хляб (христопсомо) с богата украса (плумидия), различни видове баници и шекерчета (христокулура) се поставят на празничната трапеза. Дървото с неговата украса и зеленина, символизираща живот и вегетация, или украсеният кораб (характерно за островите) внасят в домовете радост и топлина.

В **полската** народна традиция Коледа се счита за най-важния празник през годината. Той се нарича още „Годи“ или празник, отбелязван достойно, особено тържествено и с голяма почит, също както сватбата. В този смисъл Коледа, която съвпада със зимното слънцестоене, се смята за момент на женитбата между деня и нощта, светлината и мрака. Сред богатата гама от коледни обичаи са оцелели много вярвания от предхристиянско време. Правят се предсказания за женитба и за плодородие и се установява връзка с духовете на починалите предци.

На Бъдни вечер всички действия имат магическо и гадателско значение, често наподобявайки Деня на Все свети. Че този ден е изключителен, подчертава украсата на дневната. Важна роля играят зелените клонки от смърч или ела, а така наречените „подлажници“, популярни в Малополска и в Подхале, се окачват от тавана или се закрепват към рамките на картините. Украсени са с разнообразни предмети от слама, разтегателна хартия и плодове – главно ябълки и орехи. Също много важно за коледните ритуали е в стаята да има житни класове, разпръснатата по пода слама, сено под покривката на масата, както и изкусно изработени от слама и провесени от тавана „паяци“. Такава украса предпазва къщата от злото, а за плодовете се смята, че са обичайната храна за духовете на покойниците.

Най-важното нещо на Бъдни вечер е тържествената вечеря. Тя започва с церемония по разделяне на «оплатек» (нафора), тънка правоъгълна кора, изпечена от пшеничено брашно без мая, традиция, която се среща само в полската култура. Приготвя се в специална форма с гравирани украса от коледни символи и води произхода си от езическия обичай да се дели хляб като знак на братство и мир, а украсата, т.нар. „швиати“ привлича в дома благоденствието и пази семейството. Изобилието от храна на масата на Бъдни вечер се мисли като залог за това, че те ще донесат късмет и богатство в къщата.

Почти същите са обичаите и в **България**. Обредни лица в святата нощ според българската традиция са **коледарите** – ергени, сгодени или наскоро оженени млади мъже. Облечени са празнично, загърнати в големи ямурлуци, с високи калпаци, накичени с наниз от пуканки, сушени плодове, сухи цветя или чимшир, с овчарски геги в ръце. Тази символика изразява не само биологическата сила за живот, но и мощта за противопоставяне на злите сили, които бродят през тази нощ. Водени от опитния станеник (цар), който носи в ръка бъклицата и обредното дръвче – най-често клон от елха или ябълка, коледарите посещават всички домове в селото, пеят песни, благославят за здраве и берекет и получават от

33.

31. Разделяне на „оплатек“ на Бъднивечерната вечеря, Токарня, Малополско воеводство, фот. Я. Кубиена, 1992 г., Полша, Етнографски музей Краков

32. Коледен „оплатек“, 2008 г., Полша, Музеят в Лубачув

33. Сурвакарска маска „копанка“ от с. Батановци, Пернишко, България

34. Разделяне на „оплатек“ на Бъдни вечер, Токарня, Малополска, Полша, Етнографски музей Краков

34.

APOTROPAIC AND PROTECTIVE RITES

fertility of livestock during the coming year depend on that particular night, which accounts for the rich symbolism of ritual practices and dishes that enhance the festivity.

Early in the morning, festively dressed women knead the ritual breads from the best flour, while young unmarried or newly married women sing corresponding ritual songs. The Christmas breads as symbols of bloodless offerings are lavishly decorated with doughy birds, leaves, crosses, suns, circles etc. Another kind of bread is dedicated to the main rural occupations – agriculture and stock breeding – its decoration consists of images of domestic animals, pens, vineyards, wine casks etc. The third kind of ritual bread is a ring-shaped bun.

The central moment in the preparations for the holiday is the badnik (Yule-log). A hole is drilled in a freshly cut oak, pear or beech log, in which incense grains, wine and olive oil is put for a rich crop. The opening is sealed with beeswax and wrapped in white linen or hempen cloth. Arranged in this way, the badnik is placed in the hearth and “the new fire” is kindled.

The anointed badnik is not only a symbol of the new sun, but also a representation of the Tree of life and is ready to be offered to the newly born God. The Yule log is to burn in the hearth till morning; its live coals have magic and healing power the whole year.

Christmas dishes are meatless. They are arranged on a low table or a layer of straw, spread on the ground around the hearth, so that everybody faces the fire. Boiled dry beans and wheat, rice, lentils, dried fruit, raisins, dried peppers, all of

them swell up when cooked – thus they can be interpreted as symbolizing child conception and particularly pregnancy, with the developing foetus in the womb and the emergence of a newborn infant. Garlic cloves (against evil unclean force), onion bulbs (for the family to enlarge and property to increase in number like the many layers of the onion), honey (for a “sweet” life of the young), nuts and other fruit are invariably served on the festive table.

The eldest man in the family smokes the table, the rooms, the pens, the granary, the sheds and the yard with incense and “invites” God to the table. A prayer is offered; then he raises the round flat bread with a silver coin kneaded in it high (for the wheat to grow high) above the heads of the master and the mistress of the house and breaks it. The first piece of the bread is left by the home icon with Christ’s Mother. Whoever gets the bread with the silver coin is considered the luckiest individual next year.

The **Christmas tree** became an element of the New Year celebrations early in the 20th century, but its traditional decorating is associated with the Christmas table, as the Christmas tree is also adorned with dried fruit, popcorn and self-made toys and later on with shiny many-coloured toys, specially worked out for the case. The abundantly decorated Christmas tree stands for the Tree of Eden, heavy with fruit; the everlasting green of the fir-tree symbolizes the expectation of and the belief in the spring revival of nature. Under the Christmas tree, Santa Claus puts presents for the children.

36.

35. Dervishi kukers from Pazardzhik region, Bulgaria

36. Kopanka, survakar's maskrom, from Pernik region, Bulgaria

37. Christmas ritual bread, Bulgaria

38. “Lik”, survakar's maskrom, from Pernik region, Bulgaria

35.

стопаните дарове и ответни благословии. Символиката на коледуването носи идеята за оповестяване възраждането на природата. Това обяснява и обстоятелството, че в много от коледарските песни е запазен образът на световното дърво, затова и коледните предсказания носят съдбовни внушения.

Навечерието на Коледа се нарича Бъдни вечер и това е най-големият запазен и до днес семеен празник на българите. Вярването, че от тази вечер зависи благополучието на дома, плодородието на нивите и на добитъка през цялата година, определя и богатата символика на ритуалните действия и блюда, които изграждат празника.

Още в ранни зори жените, облечени в празнични дрехи, замесват от най-хубавото брашно обредните хлябове, а момите и младите булки пеят обредни песни. Символ на безкръвното жертвоприношение, коледните обредни хлябове са с богата украса от тесто във формата на птици, листа, кръст, слънце, кръг и др. Друг вид хляб е посветен на основните селски занятия – земеделието и скотовъдството, нарича се на дома и стопанството и върху него се поставят изображения на животните, кошарата, лозята, бъчвите и др. Третият вид хляб са вити краваи с дупка в средата.

Основен момент в подготовката на празника е стъкмяването на бъдника, с който се запалва "новият" огън. В отсечено здраво дъбово, буково или крушово дърво се пробива дупка, в която най-често се поставят тамян, вино и зехтин за берекет. Отворът се запечатва с пчелен восък и се увива с бяло ленено или конопено платно. Така миросан, той гори в огнището през цялата нощ, а възлените ще имат магическа и лечебна сила през цялата година.

Вечерята на Бъдни вечер е постна. Подрежда се на ниска трапеза или върху слама на земята около огнището, така че всички да са с лице към огъня. Бобът, житото, оризът, лещата, ошавът, стафидите, сухите пиперки, които набъбват при варенето, са символ на зачатието, на нарастването на плода в утробата и раждането на новия живот. Неизменно на трапезата има и чесън (да предпазва от нечисти сили), кромид (челядта да е многобройна като люспите му и да се множи имотът), мед (да е сладък животът), орехи и други плодове.

Най-възрастният мъж прекадява трапезата, стаите, кошарата, обора и двора с тамян, разпален върху палешника от ралото, и кани Бога на вечеря. Прочита се молитва, питата със скритата в нея сребърна пара се вдига високо над главите от стопанина и стопанката, за да растат житата нависоко, разчупва се и първото парче се оставя пред домашната икона за Богородица. На когото се падне парчето с паричката, той ще има най-голям късмет през цялата година.

Коледната елха става елемент от празника в началото на XX в., но традиционната ѝ украса има връзка с бъднивечерската трапеза – кичи се със сухи плодове, пуканки и собственоръчно направени играчки, а по-късно и със специално произведени лъскави разноцветни играчки. Богато украсената коледна елха символизира отрупаното с плодове райско дърво, а неговата вечна зеленина - надеждата и вярата в пролетното възраждане на природата. Под елхата Дядо Коледа оставя подаръците за децата.

37

35. Дервиши от с. Калугерово, Пазарджишко, България

36. Сурвакарска маска „копанка“ от с. Батановци, Пернишко, България

37. Обреден коледен хляб, България

38. Сурвакарска маска „лик“ от с. Габров дол, Пернишко, България

38.

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

EASTER CELEBRATIONS

Easter is the most significant celebration for the Christian world. Closely associated with spring and the renaissance and rebirth of nature, it incorporates rituals and customs that can be traced back to past times and antiquity.

In **Greece**, Easter – also known as Lambri or Anastasis (resurrection) – incorporates not only the religious element of Christ's resurrection, but also is the most significant spring celebration, symbolizing the joy of people for the revival of nature and the beginning of creativity.

The highlight of Easter celebrations is the Holy Week, an extension and intense experience of Lent, full of symbolic actions contributing to the understanding of the Divine Drama. Although the ritual of the Orthodox Church is assumed by the priests (men), women are almost exclusively involved in the dressing of the Epitaph (Holy Sepulchre) and in the other preparations in the houses and in the Church. The almost exclusive participation of women in the practices celebrating Easter is explained by the fact that women are linked with fertility and growth, they give life and birth. Therefore all the customs and rites related with the death and resurrection of nature and humanity are dependant on the feminine knowledge and competence. Resurrection is preceded by Lazarus Saturday along with Palm Sunday, while the songs (agermoi) of Lazarus Saturday, bearing his name (Lazarus agermoi), are widely known and popular. Groups of boys and girls dramatically narrate the story of Lazarus and announce his resurrection while carrying baskets with freshly cut flowers and collecting the eggs of Easter.

In some cases only girls participate in the songs of Lazarus (named Lazarines) while married women are excluded. The reason for this is that Lazarus had only sisters. In Western Macedonia, Thessaly, Central Greece and the Peloponnese, the custom had an intense social character since it offered to girls the opportunity of coming into contact with the micro-community of their village, walk around the houses show off their skills and become known as potential brides. The Lazarines hold a basket decorated with flowers in which they place white eggs offered by the housewives. The baking of bread-made figures depicting Lazarus also carry a pre-resurrection symbolism (Aegean Islands), as well as the procession of effigies on flowery funeral beds of Lazarus (Epitaph) made out in rough shapes and colourfully decorated (Cyclades, Crete, Ionian, Epirus). In inland Greece, Lazarus breads are distributed for the dead man's soul.

Lazarus' Saturday, before nightfall, is considered the most appropriate time to prepare the palm leaves that will decorate the churches the next day, Palm Sunday. The blessed palms along with the flowers will be distributed to the attendees of the service and be kept at their homes to drive away evil. In the rural areas they used to ritually strike the bundles in the fields, the trees and the vineyards.

Holy Thursday and Holy Friday are associated with funerary customs. It is a common practice for women to visit the cemeteries and to decorate the graves with flowers. The most important event of Holy Friday is the evening procession of the Epitaph, led by the liturgical flags and the cross and in some places accompanied by local bands playing funeral marches. In most places a women

39. Palm Sunday in Thessaloniki, Greece (phot. V.Voutsas)

40. Easter eggs from Greece

41. Artwork "Egg", mixed technique by Constantina Katrakazou

42. Hand woven palm leaves made by churchgoers in Greece, celebrating Palm Sunday

39.

40.

СИМВОЛИ НА ПЛОДОРОДИЕТО И НА ВЪЗРАЖДАНЕТО НА ПРИРОДАТА

23

ПРАЗНУВАНЕ НА ВЕЛИКДЕН

Великден е най-големият празник за християнския свят. Тясно свързан с пролетта и възраждането на природата, той включва ритуали и обичаи, които може да се проследят назад във времето чак до античността.

В **Гърция** Великден, познат също като Ламбри или Анастаси (Възкресение), включва не само религиозни елементи от Възкресението Христово, но също е и най-важният пролетен празник, символизиращ радостта на хората от възкресението на природата и началото на съзиданието.

Най-завладяващият пролог на великденските празници е Страстната седмица, продължение и дълбоко преживяване на постите, изпълнено със символични действия, които спомагат да се вникне в божествената драма. Макар ритуалът в Православната църква да се изпълнява от свещениците (мъже), жените почти изцяло са ангажирани с украсяването на епитафията (Светата плащаница, надгробие) и другите приготовления в къщите и в църквата. Голямото участие на жените в практиките по празнуването на Великден се дължи на факта, че те са свързани с плодородието, раждат и дават живот. Затова при всички ритуали и обичаи, свързани със смъртта и възкресението на природата и човечеството се прилагат женските знания и умения.

Възкресението е предшествано от Лазаровден и Цветница, а песните на Лазаровден, носещи неговото име (Лазарус аерми) са широко разпространени и много популярни. Групи от момчета и момичета разказват патетично историята на Лазар и оповестяват неговото възкресение, като същевременно събират яйца за Великден в своите кошници, пълни със свежи цветя. В някои случаи в изпълнението на лазарските песни участват само момичета, наречени лазарини, но не и женени жени. Обяснение се търси във факта, че Лазар е имал само сестри. В Западна Македония, Тесалия, Централна Гърция и Пелопонес обичаят има изразен социален характер, тъй като предлага на момичетата възможност да влязат в контакт с микрообщността на своето село, да обиколят къщите, да покажат уменията си и да бъдат оценени като бъдещи невесты.

Лазарините носят кошница, украсена с цветя, където слагат белите яйца, дарени от стопанките. Печенето на фигурки от хляб, които изобразяват Лазар, също има предвеликденска символика (Егейските острови), както и процесията на портретни маски на Лазар върху погребални ложета от цветя (епитафия), направени в обобщени форми и с пъстра украса (Цикладите, Крит, Йония, Епир). В континентална Гърция раздават лазарови хлябове за душите на покойниците.

Смята се, че на Лазаровден преди полунощ е най-доброто време за приготвяне на палмовите вейки, с които на следващия ден, на Цветница (Палмова неделя), ще се украси църквата. Осветените палми заедно с цветята се раздават на присъстващите на службата и ще се пазят в домовете им, за да прогонват злото. В селските райони удрят ритуално с клонките по дърветата, по полето и в лозята.

Велики четвъртък и Разпети петък се свързват с погребалните обичаи. Обща практика е жените да посещават гробищата и да украсяват гробовете с цветя. Най-важното събитие на Разпети петък е вечерната процесия на епитафията (плащаницата), предвождано от хоругвите и кръста, на някои места при съпровод от погребални маршове, изпълнявани

41.

42.

39. Цветница в Солун, Гърция
(фот. В. Вучас)

40. Великденски яйца,
боядисани от Нина
Карапидаки, Ираклион, Крит,
Гърция

41. „Яйце“, смесена техника,
Константина Катраказу

42. Ръчно изплетени палмови
клонки от богомолци в
църквата „Св. Варвара“,
Ираклион, Крит, Гърция

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

chorus sings special songs contributing to the atmosphere of devotion. On the islands the procession of the Epitaph takes place close to the sea. In the old days there was a custom to bring in the main doors of the houses the costumes of sea-farers lost at sea. The procession of the Epitaph is closely related with popular customs, the purification of the houses and the lands, and the commemoration of the dead, because according to ecclesiastical tradition Christ visited Hades and met the souls of the dead. In general, the Epitaphs gather all the power of the Holy Week. Therefore, sick and weak people used to pass three times under the Holy Sepulcher hoping to receive the blessing to bring them good health.

It is well known that ritual symbols constitute an integral part of the festivities lending a special interest to each ceremony. Easter symbols are abundant. The egg is the symbol of Easter par excellence. Eggs, mainly the ones painted red, are known throughout the Orthodox world. Considered as a source of life and of perfection, the egg symbolises in Christian times, as in the past, rebirth and good fortune. Red, a powerful and apotropaic colour, has been related to ancient Greek and pre-Christian traditions (e.g. Adonis and Attis etc) and is linked with Christ's blood, which is considered as a means to drive away evil. Keeping intact the egg during 'egg tapping', is a sign of good health, while greetings follow a specific ritual: "Christ has risen", to which the response must be "He truly has risen".

Easter symbols (candles and flowers, bread and its advancement tsourekí) are considered to have a miraculous power, while the lamb is the main Easter food in the whole Orthodox world. The Ecclesiastical symbol of the lamb, denoting Christ according to the Apocalypse, comprises the power of the victory over death. In

the whole Mediterranean civilization lamb, and especially the newly born, is the expression of the renewal of nature happening in spring. Its destiny was to be sacrificed in order to secure this renewal.

Since Easter is not only a religious but also an ancient inherited rural spring feast, it is significantly important to be celebrated in the open air and accompanied by rejoicing with music, dances and athletic games, the latter aimed at demonstrating power, skillfulness and the community spirit.

In **Poland** symbolic elements of traditional Easter rites are: a green twig, water, fire and food, including an egg and Easter cake, the so-called "paska".

The highlight of Easter is the Holy Week. It begins on Palm Sunday, which commemorates Christ's solemn arrival at Jerusalem. On this occasion, the villagers bless Easter palms in churches as a symbol of reviving life and vitality considered to acquire curative and magic powers after their blessing. In different sizes, the palms are made of willow twigs and other evergreen plants, decorated with flowers made of blotting paper and ribbons. It was believed that the ritual touch or blow with a palm restored vitality to people and animals. In the territory of Małopolska there was a common custom of putting crosses made from palms under the first ploughed ridge, which was intended to secure a good harvest and protect the crops from storms and hail.

On Holy Saturday churches carry out the rite of blessing water (purifying and curing power), fire (power destroying evil) and food intended for solemn breakfast on Sunday of Lord's Resurrection. Coals from the blessed bonfire and the water

43. Epitaph decorated by women in the church of Agia Varvara, Heraklion Crete, Greece

44. Palm Sunday, Łętownia, Małopolskie voivodship, phot. Jacek Kubiena, 1971, Poland (EM in Cracow)

45. Easter palm. Made by: A. Małkowska, A. Kapel, M. Mazurek-Cierniak, R. Leja (Associated Schools in Oleszyce, unit Lubaczów), 2008, Poland (MK in Lubaczów)

46. Blessing food on Holy Saturday, Kolbuszowa Górna, Podkarpackie voivodship, phot. F. Kotuła, 1959, Poland (EM in Rzeszów)

47. Art embroidery "Epitaph" by Mary Galani-Kritikou, Greece

СИМВОЛИ НА ПЛОДОРОДИЕТО И НА ВЪЗРАЖДАНЕТО НА ПРИРОДАТА

25

от местните оркестри. На повечето места женски хорове пеят религиозни химни и това създава специфична мистична атмосфера.

На островите шествието с епитафията се организира близо до морето. В миналото е имало обичай на входната врата на къщите да се поставят костюмите на изчезналите в морето моряци. Шествието с епитафията е тясно свързано с популярни обичаи, с почитване на къщите и полето и възпоменание за смъртта, защото според църковната традиция Христос е посетил Ада и е срещнал душите на мъртвите. Епитафията събира цялата сила на Страстната седмица. Затова болни и слаби минават три пъти под Светия гроб, олицетворяван от плащаницата, с надежда да получат благослов за здраве.

Добре известно е, че ритуалните символи съставляват неразделна част от празниците, придавайки специфичен характер на всяка церемония. Великденските символи са най-многобройни. Яйцата, особено червените, са познати в целия православен свят. Схващани като извор на живот и съвършенство, яйцата в старите християнски времена, както и в миналото, символизируют възраждането и щастливата съдба. От своя страна червеното – мощен и апотропеен цвят, което произхожда от древногръцката и предхристиянска традиция (например Адонис и Атис и т.н.), сега се свързва с кръвта Христова и се възприема като средство за отблъскване на злото. Когато яйцето остане здраво при „чукането на яйцата“, е знак за добро здраве, а поздравленията следват ритуала на възгласа „Христос воскрес“ с отговора „Во истина воскрес“.

Великденските символи (свещите и цветята, хлябът и неговият приемник цуреки/козунакът) се смята, че имат чудодейна сила, а агнето е основната храна за Великден в православния свят. Агнето като църковен символ според Апокалипсиса е означение на самия Христос и олицетворява силата за победа над смъртта. За цялата Средиземноморска цивилизация агнето, особено новороденото, е знак за обновяването на природата през пролетта. Неговата орис е да бъде принесено в жертва, за да се осигури възраждане и нов живот.

Тъй като Великден е не само религиозен, но и селски празник, свързан с античното наследство, много важно е той да се празнува на открито – с веселба, с музика, танци и спортни игри, където се демонстрират сила, ловкост и колективен дух.

В Полша символични елементи на традиционните великденски ритуали са зелената клонка, водата, огънят и храната, особено яйцата и великденският кейк, наречен „паска“.

Кулминацията на Великден е Страстната седмица. Тя започва на Цветница, която възпоменава тържественото влизане на Исус в Йерусалим. За този случай селяните освещават великденските палми в черквите като символ на възкръсващия живот и виталността. Смята се, че така те придобиват лечебна и магическа сила. Различни по големина, палмите се правят от върбови клонки и вечнозелени растения и се украсяват с цветя от разтегателна хартия и панделки. Вярвало се е, че ритуалното докосване или веене с палмите възстановява жизнеността на хората и животните. На територията на Малополска има общ обичай да се поставят кръстовете от палми под първата изорана бразда с надеждата да се осигури добра реколта и да се предпазят житата от бури и градушка. На Велика събота в черквите се освещават водата (очистваща и лечебна сила), огънят (разрушаващ злото) и храната за тържествената закуска в неделята на Възкресението Христово. Въглени от осветения огън на открито

46.

47.

43. Епитафия, украсена от жените в църквата „Св. Варвара“, Ираклион, Крит, Гърция

44. Цветница, Лентовня, Малополско воеводство, фот. Я. Кубиена, 1971 г., Полша, Етнографски музей Краков

45. Великденска палма, изр. А. Монтковска, А. Капел, М. Мазурек-Чернияк, Р. Лейя (ОУ-Олшице, Лубачув), 2008 г., Полша, Музеят в Лубачув

46. Освещаване на храната на Велика събота, Колбушова Гурна, Подкарпатско воеводство, фот. Ф. Кутула, 1959 г., Полша, Етнографски музей Жешув

47. Художествена бродерия „Епитафия“, Мари Галани-Критику, Гърция

45.

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

were taken home and used in households both for apotropaic procedures and home medicine. The traditional “święconka”, a basket with blessed food contains “paska”, horseradish, salt, smoked ham and sausages, a statuette of a lamb (made of cake, sugar or plaster) and eggs - “pisanki” - decorated in various techniques. Eggs were shared during the Easter breakfast; they were given as presents, applied as a cure for diseases, and the protection of home and its residents against evil.

Another important Polish rite is “Śmigus-dyngus”, traditionally held on Easter Monday. On this day people pour water over each other, which with its purifying life reviving power is aimed at providing health, good luck and harvest.

In **Bulgaria**, Easter is celebrated in a similar way. With the “maiden” character of their rites, Lazarovden (St. Lazarus’ day) and Tzvetnitsa (Palm Sunday) “repeat” in a specific way the “male” Christmas – this time, however, it’s the young girls called lazarkas that herald the spring awakening of nature. The girls dress in bride’s clothes to imply expectations of getting married; magnificent wreaths of flowers and peacock plumes adorn their heads. Similar to the koledars’ groups, the lazarkas go from house to house (in some places they visit the fields, meadows and sheep pens as well), sing songs of praise, wishing the host and his family health and prosperity. In return, they get fresh eggs. Around the baskets with the offerings, they perform the specific dance “Buenetz”. Later on, people gather in the village square where the common large lazarkas’ horo starts. Finally, the lazarkas let their wreaths float on the river water. They believe that

the girl whose wreath comes first will be the first to marry; she is also chosen as “kumitza”, the leader of the lazarkas next year. The participation of the young girls in the lazaruwane marks their socialization - it means they’ve grown up to marry.

After the church service on Palm Sunday, consecrated willow tree twigs are woven into wreaths to decorate the home icon and the doors of the house. The willow tree is considered a symbol of everlasting youth and eternally reviving nature and its twigs are expected to bring health to the family. Women girdle willow twigs round their waists to get enough strength for the harvest-time. Willow tree twigs are placed on the graves of deceased ancestors too.

At Easter, the expectations of the people that awakened nature will bring health to them and their livestock and fertility to the land, are the centre around which the entire symbolism of the holiday is structured. The first painted eggs are dyed in obligatory red; one is put by the home icon, the second on the ritual bread and the third one is rubbed on the face of every child for health. They keep these eggs throughout the year, as they are believed to possess healing properties. The “painted” eggs have rich decoration of geometric and stylized anthropomorphic, zoomorphic and vegetation representations (birds, butterflies, fish, snakes, spiders, swastikas etc.). The ritual breads are round or oval pleat-shaped buns, sometimes with a hole in the middle, but always with a red egg on them.

Easter, is also the time when the whole village celebrates with songs and dances; the girls swing on swings for health and for the love of a good-looking young man and not of a dragon! Close relatives and friendly families visit each other,

48. Blessing food on Holy Saturday, St. Stanisław church in Lubaczów, Podkarpackie voivodship, phot. S. P.Makara, 2008, Poland (MK in Lubaczów)

49. Wooden jugs, Nlemstów, Podkarpackie voivodship, 1920, Poland (Museum Kresow in Lubaczow)

50. „Śmigus” rite, Giedlarowa, Podkarpackie voivodship, phot. T. Poźniak, 2007, Poland (Etnographic Museum in Rzeszów)

51. A basket containing „święconką” – dishes blessed on Holy Saturday, 2008, Poland (Museum Kresow in Lubaczów)

СИМВОЛИ НА ПЛОДОРОДИЕТО И НА ВЪЗРАЖДАНЕТО НА ПРИРОДАТА

27

и вода се носят вкъщи и се използват като апотропейно средство и като лекарство в народната медицина. Традиционната кошница с осветена храна „швиенцонка“, съдържа „паска“, хрян, сол, пушена шунка или наденици, фигурка на агне, направена от тесто, захар или гипс, както и яйца „писанки“, украсени с различни техники. Яйцата се раздават по време на Великденската закуска, дават се като подаръци, използват се като лечебно средство при болести, за предпазване на дома и обитателите му от нещастие.

Друг важен полски обичай е шмигус-дингус, традиционно провеждан в понеделник, на втория ден на Великден. На този ден хората се поливат с вода, която с пречистващата си сила трябва да им донесе здраве, късмет и добра реколта.

В **България** Великден се празнува по подобен начин. С „моминската“ си обичайно-обредна система Лазаровден и Цветница „репликират“ по своеобразен начин „мъжката“ Коледа – само че сега на ход са момичетата – лазарки, вестителки на пролетното разбуждане на природата. В Софийско, а и в по-голямата част на България, момичетата се накичват в невестински дрехи като израз на мечтаното задомяване, а на главите си слагат пищни венци от цветя и паунови пера. Подобно на коледарските групи лазарките обикалят къщите, в някои краища и нивите, ливадите и кошарите, пеят радостни величални песни с пожелания за здраве, за берекет и за радост на стопаните и техния дом и получават в замяна пресни яйца. Около кошниците с даровете те играят и лазарското си хоро „буенец“ за здраве на стопаните, а по-късно на селския площад се извива голямото общо лазарско хоро.

Накрая лазарките пускат цветните си венчета да се надпреварват в реката, за да разберат коя от тях ще се омъжи първа и да си изберат „кумица“ – водачка на лазарките през следващата година. Участието в лазаруването е знак, че момичето вече може да се омъжи.

На Цветница след църковната литургия от осветените върбови клонки се вият венци, които се поставят на портите за здраве, тъй като върбата е символ на вечната младост и на възраждащата се природата. Жените увиват върбови клонки и около кръста си, за да имат сили на жътва. Върбови клонки се слагат също и на гробовете на покойните роднини.

На Великден цялата символика на празника е организирана около надеждите, които носи възкръсналата природа, пожеланията за здраве на хората и животните и берекет от земята. Първите боядисани яйца са задължително червени; едно се поставя на домашния иконостас, а с друго стопанката отрива лицата на децата за здраве. Тези яйца се пазят през цялата година, защото се вярва, че имат лечебни свойства. „Писаните“ яйца имат богата украса от геометрични и стилизирани антропоморфни, зооморфни и растителни изображения (пиленца, пеперуди, риби, змии, паяци, свастики и др.). Обредните хлябове са кръгли или елипсовидни плетеници, понякога с дупка в средата, но винаги с червени яйца отгоре.

На Възкресение цялото село празнува: пеят се песни, играят се хора, момите се люлеят на високи люлки, за да бъдат здрави и за да ги залюби не змей, а хубав момък. Близки и роднини си ходят на гости и организират празнични трапези, разменят си обредни хлябове (през последния век за тях се използва и едно по-общо название „козунаци“) и яйца, всички се „чукат“ с яйцата, за да се отгатне кой ще бъде най-здрав през годината.

На този ден задължително се поздравява с „Христос възкресе“ и се отговаря с „Воистина възкресе“.

50.

48. Освещаване на храната на Велика събота, църква „Св. Станислав“ в Лубачув, Подкарпатско воеводство, фот. С. П. Макара, 2008 г., Полша, Музеят в Лубачув

49. Дървени ведре, Немстуе, Подкарпатско воеводство, 1920 г., Полша, Музеят в Лубачув

50. Обичаят „Шмигус“, Гедларова, Подкарпатско воеводство, фот. Т. Пожняк, 2007 г., Полша, Етнографски музей Жешув

51. Кошница със „швиенцонка“ – ястия, осветени на Велика събота, 2008 г., Полша, Музеят в Лубачув

51.

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

share the festive table, exchange ritual breads (during the last century they were generally called “kozunaks”) and dyed eggs. A traditional game is played where each player hits the other player’s egg with his own. This is known as “egg tapping” and the holder of the last intact egg will be the healthiest person throughout the year. On that day, people greet themselves with “Christ has risen” and get the response “He truly has risen”.

HARVEST RITES

In **Greece** the principal traditional rural customs were – and in many cases still are- closely related with agricultural activities and rituals usually linked to a feast day, which par excellence aimed to guarantee the survival of people. Combining pagan and Christian practices, most of them have been preserved across the ages as having a great significance for securing the rendering of the fields and in consequence a good year for the family and the community.

For the farmers the way earth is going to receive ploughing and harvesting is considered as very important. For this reason farmers offered the first fruits (6th of August) to the church to be blessed (especially in northern Greece and Thrace). Many symbolic actions are related with sowing; among them is the Feast of Seeds, known with the ancient name panspermia, which is celebrated on the feast day of the Virgin Mary (Presentation of the Virgin, 21 November), called Messosporitissa “protector of grain in the middle of sowing period”. During this day in many rural areas, people used to eat, as a main meal, a combination of boiled cereals and vegetables, and to share a small portion with neighbours in

order to guarantee the abundance of plants.

Among the symbolic actions linked with the cycle of cereals and of the corn, it is worth noting the sowers’ habit of tying the last ears of corn in a nice bouquet with different forms (comb, cross etc), which sometimes they hang around the iconostasis of the house, the place where they usually keep the icons, or they hang it from the ceiling. In some regions (e.g in the island of Karpathos) they leave in the fields some ears of the corns, while tracing around them a magic circle with a sickle.

In **Poland**, especially in eastern Małopolska, the celebration of a solemn end of harvest was called “wieńcowiny” or “okrężne”. Recently, and popular in the whole country, the term “dożynki” has been adopted. The rite originating from pagan traditions related to the cult of fertility deities started after the completion of the most important field works, mainly at the turn of August and September. It could be also held a little earlier on 15th August - the day of Assumption of St. Virgin Mary, called in Polish culture the God’s Mother “Zielnej” holiday. In this role the God’s Mother was considered to be the patron of soil and its crops: herbs, flowers, cereal and fruit.

The “dożynki” rite started on the day of completing work on cutting the cereal. The harvesters produced a sheaf – “snopek żniwny” decorated with flowers, and a wreath of cereal ears, which they gave to the host and the hostess. Thanking for the hard work, the host invited the harvesters to an evening party. On the field a small amount of the uncut cereal was left, the so-called “przepiórka”. It was

52.

53.

52. Painted eggs, Bulgaria

53. Easter ritual bread, Bulgaria

54. Rubbing the children faces with red egg for health on Easter, Bulgaria

55. Festive straw decoration, Bulgaria

СИМВОЛИ НА ПЛОДОРОДИЕТО И НА ВЪЗРАЖДАНЕТО НА ПРИРОДАТА

29

ОБИЧАИ ЗА БОГАТ УРОЖАЙ

В Гърция основните традиционни селски обичаи са били – и в много случаи още са – тясно свързани със селскостопанските дейности. Ритуалите, чиято цел на първо място е да се осигури оцеляването на хората, обикновено са свързани с определен календарен празник. Съчетавайки езически и християнски практики, повечето от тях са се съхранили през вековете поради това, че са имали голямо значение за осигуряване на плода на полето и следователно – на добра година за семейството и общността.

Начинът, по който земята се оре и жъне, е много важен за селяните. Затова на Преображение Господне (6 август) принасят първите плодове в дар и за благослов в църквата (особено в Северна Гърция и Тесалия). Много символични действия са свързани със сеитбата. Между тях е Празникът на семената, познат с античното име Панспермия, който се празнува на Въведение Богородично (21 ноември), т.е. деня на св. Богородица, наречена Месоспоритиса „пазителка на зърното в средата на сеитбения период“. През този ден в много селски райони е имало обичай да се яде варено жито и зеленчуци и да се раздава на съседите, за да се осигури изобилна реколта.

Сред символните действия, свързани с периода на прибирането на житните растения, заслужава да се отбележи практиката жътварите да завързват последните житни класове на красив букет с различни форми (гребен, кръст и т.н.), които слагат в къщата на иконостаса при иконите или го окачват да виси на тавана. В някои райони (например о. Карпатос) оставят на полето няколко житни класа и около тях със сърпа правят магически кръг.

В Полша, особено в Източна Малополска, празнуването на тържествения край на жътвата се нарича „виенцовини“ или „окренжне“. Напоследък за цялата страна се възприема терминът „дожинки“. Обичаят, произхождащ от езическата традиция – култа към божествата на плодородието, започнал след привършването на основната работа на полето, а именно в края на август – началото на септември. Може да се проведе и малко по-рано – на 15 август, Успение Богородично, наричан в полската култура празник на богородица „Жиелна“. В тази роля Богородица се смята за патрон на земята и посевите: билки, цветя, житни растения и плодове.

Обичаят „дожинки“ започва в последния ден на жътвата. Жътварите правят сноп „снопек жнивни“, украсен с цветя, и венец от житни класове, които дават на стопанина и стопанката. Благодарейки за добрата работа, стопанинът кани жътварите на вечерна веселба. На полето е оставено малко неожънато жито, т.нар. „пшепюрка“. Това е символен дар за полските животни, който има древен произход (дар за духовете). Обичаят „дожинки“ в именията е бил много по-внушителен. За случая се правел специален дожинки венец, който празнично облечените мъже и жени, музиканти и жътвари отнасяли в църквата с тържествена процесия. След освещаването жътварите го даряват на помещика. Обичаят се допълва от дожинки песни, в които се пее за тежката работа, изразяват се пожелания за добруване на стопанина и подкани да нагости жътварите. Помещикът, собственикът на земята, плащал на жътварите възнаграждението им, а след това започвала веселбата, която продължавала до късно през нощта.

Обичаят „дожинки“ заедно с другите основни обичаи все още се практикува. Ролята на стопанина се поема от различни представители на местното самоуправление и празникът „дожинки“ е придобил формата на народен фестивал. Характерен

54.

55.

52. Писани яйца, България

53. Великденски хляб, България

54. Помазване на децата с червено яйце на Великден за здраве, България

55. Празнична сламена украса, България

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

a symbolic contribution for field animals, which has an older genesis (a gift for the world of spirits). The dożynki rites in manors were much more spectacular. For this occasion a special dożynki wreath was made, which was brought to church in a solemn procession of men and women in smart clothes, musicians and harvesters. After the blessing it was given as a gift by the best harvesters to the squire. The rite was accompanied by dożynki songs recounting the hard work, expressing wishes of good luck for the host and encouraging him to treat the harvesters. The squire, the owner of the fields, paid the harvesters their remuneration; next the party began which lasted until late at night. The dożynki rites along with all other basic rites are still practised. The role of hosts has been taken by self-government representatives of various levels, and the dożynki rite has assumed the form of a folk festival. A characteristic element of dożynki is still the wreaths made of different kinds of cereal, decorated with ribbons, herbs, fruit and flowers. The tradition requires that the grains from the wreath should be added to spring sowing in order to secure a good harvest. The traditional wreaths most often had a shape of a crown or a hemisphere. The modern form of a wreath depends on its creators' ingeniousness. However, it is always set in the Polish folk and religious tradition.

In **Bulgaria**, the last of the spring-summer prosperity-bringing customs is related to the end of harvest. Then the so-called brada (beard) is made from the largest full-eared wheat spikes, especially left uncut by the reapers. The spikes are tied with a red thread and the ground around them is dug with the point of the sickle, then it is watered and "fed" with pieces of bread in the four cardinal points. The

harvest women start singing and dancing around the brada. The best of the harvesters ritually washes her hands and cuts the spikes in one cut; then she weaves them in a pleat (brada). The decorated brada is solemnly carried to the village and is left in the granary where it is kept until next year. This imitative magical act is meant to secure a future good harvest. Similar to that are the preparatory sowing practices in autumn. The largest seeds are chosen and mixed with tiny pebbles for the wheat to grow large. The sower puts something red in the measure vessel – a red pepper, a bunch of flowers or fibrils of red yarn and even a comb – so that the wheat becomes ripe (associated with red) and thick as the comb teeth.

56.

57.

56. Toys from straw spikes, Bulgaria

57. During the harvest rites, Greek farmers offer fruit to the church

58. „Dożynki” wreath from Wielkie Oczy, Podkarpackie voivodship, phot. T. Lorenc, 2007, Poland

59. Hand-made basket filled with sweets and fruit and decorative earcorns celebrating harvest in Greece

60. Harvest wreath, near Lubaczow, Podkarpackie voivodship, 2006, Poland

СИМВОЛИ НА ПЛОДОРОДИЕТО И НА ВЪЗРАЖДАНЕТО НА ПРИРОДАТА

31

елемент на дожинки все още е венецът, изработен от различни видове житни растения, украсен с панделки, билки, плодове и цветя. Традицията повелява зърната от венеца да се прибавят към зърното за пролетния посев, за да има добра реколта. Традиционните венци най-често имат форма на корона или на полукълбо. Модерната форма на венеца зависи от изобретателността на създателите, но все пак винаги е част от полската народна и религиозна традиция.

В България последният от пожелателните пролетно-летни обреди за берекет е свързан с края на жътвата. Тогава се прави т.нар. „брада“. Жътварите оставят неожънати няколко от най-едрите класове на нивата. Връзват ги с червен конец, а земята около тях разкопават със сърпове и поливат с вода. В четирите краища разкопаната земя се „захранва“ с хлебни залци. Жътварките запяват и около класовете се извива общо хоро. След ритуално умиване на ръцете най-личната жътварка отрязва класовете с един замах и от тях се сплита „брадата“. Тя се отнася тържествено в селото, оставя се в хамбара и се пази до следващата година. Тази имитативна магия символизира желанието за осигуряване на бъдеща добра реколта. Подобни са практиките за подготовка на сеитбата през есента. Избират се най-едрите зърна и се смесват с камъчета, за да е едро житото. Сеячът слага нещо червено в крината – червена чушка, китка цвете или червена прежда и дори гребен – да е зряло житото (асоциация с червения цвят) и да е гъсто като зъбите на гребена.

60.

58.

59.

56. Игралки от слама, България

57. При обредите по жътва гръцките селяни носят плодове в църквата

58. Венец „дожинки“, Виелкие очи, Подкарпатско воеводство, фот. Т. Лорени, 2007 г., Полша

59. Ръчно изработена кошничка и житна украса за празника на жътвата в Гърция

60. Венец за празника на жътвата, около Лубачув, Подкарпатско воеводство, 2006 г., Полша

ECSTATIC RITUALS

All the customs provide us with messages linked with the essence of our past and the nature of our world, visible or invisible. They are closely related with ancient traditions and celebrations. From the ancient pre-Christian rituals of Dionysos worship is drawn a religious custom brought to the Balkans from Black Sea and practiced today only in **Greece** (Anastenaria) and **Bulgaria** (Nestinar).

Today the custom is linked with the feast day of Saints Constantine and Helen (21st May) and has its origins in north-eastern Thrace. In early times it was performed in the area around the village Kosti (near the Black Sea), both by Greeks and Bulgarians.

In **Greece** it is only held in parts of east Macedonia, mainly in the villages Ayia Eleni and Langada, while in **Bulgaria** it takes place in Strandzha villages. The most remarkable part of the custom remains the fire-walking that takes place in the evening. The fire is lit up early in the evening by a member of the group who has inherited this privilege by his forefathers. When the flames have died down and a thick bed of red hot coals has formed, the Anastenarides arrive holding the 'amanetia' and icons of the saints and dancing continuously. They begin a circular dance around it while the music grows louder and louder arousing the dancers into a state of ecstasy. At the same time, sighs (anastenagmi) are heard, from which the custom takes its name. The Anastenarides start to walk on to the coals and dance on them with bare feet, without appearing to be burnt or to be in pain and without the soles of their feet being harmed in any way. According to descriptions of the scholars walking on the fire is the supreme mark of sanctity of the dancer. The fire walking and the immunity to the burns of the Anastenarides

attract many visitors. Many scientists, mostly psychologists, observed the custom in order to find an explanation of this immunity, which still remains unexplained.

The cultural context of nestinar dance, both on its nature and observance, goes back to ancient pre-Christian times. The distant prototype to the nestinar ritual was most probably a certain act of sacrificial offering on fire. Elements of the earliest prehistoric human culture, ancient priestly rites and sun-cults are clearly perceptible in the nestinar festivity. Ancient local Thracian practices have also infiltrated the nestinar ritual complex

The pursuit of sustained sacralisation of the custom, gradually imposed on its observance a complete aura of accompanying characteristics – holding the icon of Saints. Constantine and Helena with raised hands, falling in a deep religious trance ("prihvashtane", "obzemann", meaning "obsession"), acquiring the capacity of foretelling events, specificity of the nestinars' cries during the fire-dance, dancing crosswise or in circle around and in the live coals, etc.

The very practice of this ecstatic dance confirms that the cultural phenomena that bring the Balkan people together are time-resistant. The traditional observance of the Anastenaria festivity on May 21 in different villages in Strandzha is shared by their Northern Greece neighbours who come especially for the day. The joint celebration strengthens its authenticity and, by increasingly attracting young people, the nestinar tradition becomes not only interesting and arresting, but it also turns into a stable interaction of traditional and modern spiritual cultures and a factor of social and ethnic rapprochement.

61.

62.

61. Fire-walking during Anastenaria, in Ayia Eleni, Drama, Greece (phot. V. Voutsas)

62. Nestinarka's dance on living coals, in Burgas region, Bulgaria

63. Nestinars' icon of "St. St. Constantine and Helen", Bulgaria

Всички обичаи носят послания, свързани с най-важните ценности от миналото и разкриващи естеството на света, видим и невидим. Те са тясно свързани с древни традиции и празници. От древните дохристиянски ритуали в чест на бог Дионис е извлечен религиозен обичай, донесен на Балканите от Черноморския район и практикуван днес само в **Гърция** (анастенария) и **България** (нестинари).

Днес обичаят е свързан с празника на св. Константин и Елена (21 май) и произхожда от Североизточна Тракия. В миналото е бил изпълняван в района около с. Кости (близо до Черно море) и от гърци, и от българи.

В **Гърция** се провежда само в Източна Македония, главно в селата Аия Елени и Лангада, докато в **България** се празнува в селата на Странджа. Най-впечатляващата част от обичая остава ходенето по жарава, което се изпълнява вечерта. Огънят се запалва привечер от член на групата, наследила това право от предците. Когато пламъците угаснат и се образува дебел пласт от жарава, се появяват анастенаридите. С „аманетия“ и икони на светците в ръце те започват да танцуват непрестанно – отначало в кръг около жаравата, а после с усилването на музиката танцуващите изпадат в екстаз. Чуват се стонове (анастенагми), и оттам обичаят води името си. Анастенаридите навлизат в жаравата и танцуват върху нея с боси нозе, без да се изгарят или да изпитват болка и без ходилата им да се нараняват. Според описанията на учените танцуването върху огън е върховен знак за сакралност на танцуващия. Ходенето по жарава и устойчивостта към изгаряне на анастенаридите привлича много посетители. Редица учени, главно психолози, наблюдават обичая с цел да намерят обяснение за тази устойчивост, но засега загадката няма научно обяснение.

Обичаят „нестинари“ в **България** е един от най-старите, практикувани и запазени на Балканите, защото културният контекст както на същността, така и на практикуването му отвежда към най-стари дохристиянски времена.

Далечният първообраз на този ритуал най-вероятно е било жертвоприношение върху огън. Зад него прозират елементи от най-ранната първобитна човешка култура, от древни жречески ритуали и от култове към слънцето. В него се откриват следи от древни местни тракийски обичаи, както и от ритуали, донесени от заселилите се на Балканите славянски племена след V век.

Стремешът към устойчива сакрализация на обичая е наложил постепенно и цялата аура от съпътстващи характеристики: носенето на иконата на светците Константин и Елена с вдигнати нагоре ръце, изпадането в религиозен транс („прихващането“, „обземаването“) на нестинарите, виковете им по време на танца върху огъня, получаването на способност за предсказване на бъдещи събития, играенето на хоро около жаравата и вътре в нея – накръст или в кръг и т.н.

Практикуването на този екстатичен танц доказва, че културните феномени, които сближават балканските народи, са неподатливи на времето. Традиционното практикуване на нестинарството на 21 май в различни селища на Странджа се споделя със съседите от Северна Гърция, които идват специално за празника. Общото празнуване затвърждава автентичността му, като привлича все повече млади хора и го превръща не само в много интересен и атрактивен обичай, но и в място на взаимодействие между традиционната и съвременната духовна култура, във фактор на социалното и на междуетническото сближаване.

63.

61. Ходене по жарава при празника анастенария в Аия Елени, Драма, Гърция (фот. В. Вучас)

62. Нестинарски танц върху жива жарава, с. България, Бургаско, България

63. Нестинарска икона на св. св. Константин и Елена, България

RITES OF PASSAGE

SUMMER SOLSTICES FIRES AND FUTURE PREDICTIONS

Rites of passage include customs and rituals that celebrate birth, initiation, marriage, death, many occurring in the annual liturgical calendar and most of, if not all, those of seasonal changes. To the latter belongs a well known **Greek custom**, that of Klidonas ("Soothsayer").

It is celebrated on 24th of June, the Feast day of Saint John the Baptist, marking the summer solstice, an astronomical phenomenon that impressed traditional people and led to many superstitions. St John's day provides an opportunity to revive all the customs and practices of the summer solstice, when the inverse movement of the sun begins, that of decline, which six months later will lead to the winter solstice. Therefore, it is not strange that in almost the whole of Europe people celebrate the sun's momentary victory by lighting up fires. These open air summer fires have their counterparts in the winter fires during Christmas.

The summer solstice fires, into which are thrown wreaths of flowers in many Greek regions (especially in May), are not only fires for jubilation and purification, but also fires for protection against misfortune, bad luck and illness, which, traditionally, man feared would happen due to the suns' gradual decline. People usually jump over the fires to dispose of bad luck and misfortune. It is also obvious that people in that period of change wish to have a glimpse of the future. They pursue many practices aiming to reveal their destiny. These happen between the 23rd and 24th of June. The most common being the prediction by mean of water, a ritual that is a community matter rather than an individual one. The divination by means of water is immutable through centuries and follows the

same ritual since the 11th century. On the evening of the 23rd of June, a young girl, whose both parents are alive and in good health, goes to the central fountain of the village in order to take water. She carries a pot and without speaking to any one ("silent water") brings it to the house where the divination will take place. There, persons –mostly young- who wish to predict their destiny, throw into the water some precious personal objects (eg a ring, a cross) preferably made of gold or silver. They then cover the pot with a red piece of cloth and secure it by a chain and a lock. They put it outside the house, where it remains the whole night to be seen by the stars. The following day they gather in the house and the same person who secured the klidonas opens the pot. Then she proceeds by taking out from the pot, one by one, the objects and telling oracles they inspire. In Thrace the custom is known as Kalogiannia and ends up with traditional dances and music.

In **Poland**, St. John's rites, called "Sobótka", "Kupała" were held on the night preceding St. John the Baptist's day, the shortest night of the year (23/24 June). At that time, according to folk customs, the earthly world was visited by strangers from the hereafter and spirits of deceased ancestors. This holiday has pre-Christian roots and was originally related to the End Holiday (kupała) celebrated to worship Slavic god Swarożyc. The St. John's night traditions focused on the mystery of life, the triumph of light over the darkness, fertility rites and love fortune-telling.

It was a holiday of fire and water. According to folk beliefs, in the evening, on river banks, or in hills, or clearings, or in places often visited by creatures from the

64.

65.

64. *The ritual of water divination in "Kleidonas", St John's day, Greece*

65. *Artwork "Kleidonas in Karpathos", oil by Yiannis Chapsis*

66. *Laduvane – marriage predicting rite on Enyovden (St. John Baptist's nativity), Bulgaria*

67. *Artwork "Ex votos and fire", inspired by the Greek "Kleidonas", mixed technique by Apostolis Zolotakis*

ОГНЬОВЕ ПРИ ЛЯТНОТО СЛЪНЦЕСТОЕНЕ И ГАДАЕНЕ НА БЪДЕЩЕТО

Обичаите на прехода включват практики и ритуали, с които се отбелязват раждането, инициацията, сватбата, смъртта и празниците в годишния църковен календар, съпадащи със смяната на сезоните. Към последните се отнася широко известният гръцки обичай **Клидонас** (Прорицател).

Той се празнува на 24 юни, празника на св. Йоан Кръстител, като бележи лятното слънцестоене, едно астрономично явление, което впечатлявало хората и в миналото пораждало много суеверия. Денят на св. Йоан дава възможност да се съживят всички обичаи и практики на лятното слънцестоене, повратният момент, от който денят започва да намалява чак до зимното слънцестоене след шест месеца. Затова не е странно, че в почти цяла Европа хората празнуват момента на триумфа на слънцето с палене на огньове. Тези летни огньове на открито имат своя контрапункт в зимните огньове на Коледа.

Огньовете при лятното слънцестоене, в които (особено през май) в много гръцки райони хвърлят венци от цветя, са израз на ликуване и средство за пречистване. Но освен това те са огньове за предпазване от нещастия, лош късмет и болести, от които по традиция човекът се страхувал при намаляването на слънцето. Според обичая хората прескачат огньовете, за да се отърват от лошия късмет и нещастieto. Разбираемо е, че в този период на промяна мнозина искат да надникнат в бъдещето. Изпълняват се много магически действия, с цел да се разгадае съдбата. Това се случва в нощта на 23 срещу 24 юни. Най-популярно е предсказването чрез водата, един ритуал, който е повече социален, отколкото личен. Гадаенето с помощта на водата не е изменено през годините и се изпълнява според ритуал от XI в.

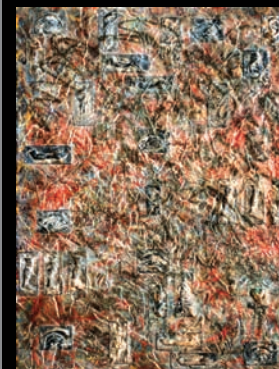
Вечерта на 23 юни младо момиче, чиито родители са живи и в добро здраве, отива на централната чешма на селото за вода. Без да говори с никого тя занася съда с „мълчана вода“ в къщата, където ще се гадае. Тук младите хора, които искат да узнаят какво ги очаква в бъдеще, хвърлят във водата свой скъп предмет (напр. пръстен, кръст), за предпочитане златен или сребърен. След това делвата с водата се покрива с червена кърпа и я завързват с верига и ключ. Поставят я на двора да я гледат цяла нощ звездите. На другия ден младежите се събират отново в къщата и момичето, което е направило клидонаса, отваря делвата. След това изважда един по един предметите и казва предсказанията, които те й внушават. В Тракия обичаят е познат под името „калояния“ и завършва с традиционни танци и музика.

В **Полша** обичаите на Св. Йоан, наречени „Собутка“ или „Купала“ се провеждат в нощта срещу неговия празник, най-късия ден на годината 23/24 юни. По това време според народните вярвания земният свят се посещава от същества от отвъдното и от духовете на починалите предци. Празникът има предхристиянски корени и първоначално се свързвал с празника Швенто кресу (купала), празнуван в чест на славянския бог Сварожиц. Традицията на нощта на св. Йоан се насочва към мистерията на живота, триумфа на светлината над мрака, ритуали за плодородие и любовни предсказания.

Това е празник на огъня и водата. Според народните вярвания вечерта на бреговете на реките или на хълмовете, или на сечищата, или на места, посещавани от същества от отвъдното, се правят големи огньове, наречени „собутки“. Моми, облечени в бяло и с колани, увити от билки, се събират заедно с момците около огньовете и заедно с момците започват да

66.

67.

64. Ритуалът с „мълчана“ вода на „Клидонас“, Гърция

65. „Клидонас в Карпатос“, масло, Янис Халсис

66. Ладуване – обряд за предсказване на бъдещите женитби на Еньовден, България

67. „Вотиви и огън“, смесена техника, Апостолис Золотакис, вдъхновен от гръцкия „Клидонас“

RITES OF PASSAGE

beyond, bonfires were made, the so-called “sobótki”. Girls dressed in white and with belts made of herbs, joined by boys, gathered around the fires and started dancing, singing and jumping over the flames. The herbs which had miraculous power protecting people from evil spirits were burnt in the bonfires.

At Midsummer night especially young people had also a ritual bath. Submersion in water or bathing in night dew was to provide them with health and beauty, as well as happy love and marriage. The attributes of St. John’s nights are wreaths laid by girls on rivers as an element of matrimonial fortune-telling. The wreaths made of herbs, wild and garden flowers, with a candle attached to a board, were the symbol of maidenhood. Good luck was brought by the wreath which floated on the river without obstacles, or was taken out by her beloved one.

In **Bulgaria** Enyovden (St. John the Baptist’s nativity) is the day of the summer solstice. As nature passes to a new state of potency on that day, Enyovden is particularly suitable for divinations and magic acts with symbolic characteristics. In the night, the heaven opens, the stars come down close to herbs and provide them with greater curative power; the upper and the lower worlds gather and the universe is crowded with magicians, vampires, dragons and wood nymphs. The emblematic fire jumping has died away on that day, but the Bulgarian tradition has preserved it on Sirni Zagovezni.

Even before sunrise, maidens, young married and old women go to pick up fresh herbs and flowers – they tie them into a posy, called Enyo’s bunch, as it is believed that the herbs have the greatest healing power on that day and that this

curative property weakens every day until it is completely lost (this phenomenon was scientifically proved). The herbs and flowers picked up at dawn are pleated into big wreaths, through which all family members pass for health.

Because of its transitional nature, Enyovden is suitable for divinations and for public acknowledgment of a significant change in the girls’ life – they have now reached sexual maturity and are ready to get married. The interesting custom of Enyo’s Bride is directly connected with the maiden’s passage to a new status. The main character is a small girl – St. John’s earthly bride, whose wedding attire is a sign of the girl’s wish for getting married. The maidens solemnly carry “Enyo’s bride” to every house, to the fields, pens etc. After that the traditional “singing over the rings” is performed. The previous night every girl put her posy with a ring attached to it in a copper of silent water (the vessel is filled with water from the spring and carried home in silence, thus water is believed to preserve its magic mediatory power). Enyo’s bride, blindfold, takes the bunches out of the vessel one by one, while the girls sing songs hinting at what their future bridegrooms will be like. These short refrains, in fact riddles-metaphors, reveal different aspects of people’s everyday life. Such divinations via singing are performed for prosperity, health and a better future for the entire family. Because of the ancient character of the custom, similar songs-metaphors are well-known to some other Slav and Balkan people.

68.

69.

68. “Sobótka”- rite of letting wreaths float.
Radom, Mazowieckie voivodship, phot. B.
Polakowska, 2007, Poland (Radom Open Air
Village Museum)

69. “Sobótka” – dancing at „sobótka” bonfires.
Przemyśl, Podkarpackie v., phot. A. Saładiak,
2007, Poland (Ukrainian Relationship in Poland)

70. Enyo’s bride (St. John Baptist’s bride),
Bulgaria

71. Enyovden wreath of herbs, Bulgaria

танцуват, да пеят и да прескачат пламъците. Билките, които с чудодейна си сила пазят хората от зли духове, се изгарят в огъня.

В нощта срещу 24-ти се извършвали ритуални къпания, особено почитани от младите хора. Смятало се, че потопяването във вода или къпането в утринната роса носи здраве и красота, щастлива любов и брак. Знаци за нощта на св. Ян са венците, пускани от момите в реката като гадание за женитба. Венците от полски и градински цветя и билки, поставени около свещ, закрепена на дъска, символизират моминството. Късмет носи венецът, който плува безпрепятствено по реката или е хванат от любимия момък.

В **България** Еньовден (рождение на св. Йоан Кръстител) е денят на лятното слънцестоене. Поради прехода към ново състояние на природата този ден е удобен за гадания и магически действия със символичен характер. През тази нощ небето се отваря, звездите слизат до билките и им придават свръхсила; горният и долният свят се събират и пространството се изпълва с магьосници, вампири, змейове, самодиви. В българската традиция характерното за този ден прескачане на огънове се е преместило на Сирни заговезни.

Още преди изгрев слънце моми, булки и стари жени излизат да берат лековити билки и цветя, които връзват на т.нар. Еньова китка, защото се вярва, че тогава те имат най-голяма лековита сила, която на следващия ден вече намалява и изчезва (напоследък това беше доказано и научно). От събраните лечебни билки се вият големи венци, през които за здраве се провират всички членове на семейството.

С „преходния“ си характер празникът е подходящ и за гадания, свързани с отбелязване на важната промяна в живота на момичетата – вече могат да се женят. С него се свързва обичаят, наричан Еньова буля. Изпълнява се от малко момиченце – земна невеста на св. Йоан, чиято булчинска премия е знак на моминското желание за задомиране. Момите носят тържествено булята из цялото село, по нивите, изворите, кошарите и т.н. Следва „напяването на пръстените“. От предната вечер в менче с мълчана вода (налята и носена в мълчание, за да не загуби магическата си медиаторска сила) са натопени китки със завързани пръстени. Еньовата буля вади със завързани очи една по една китките, а момите с припевки подсказват какъв ще е бъдещият жених. Тези кратки песни са гатанки-метафори и разкриват много страни от народния живот. Така се гадае и за реколтата, за здравето и съдбата на всички от семейството. По жътва се напява за реколтата върху паламарки. Поради старинния характер на обичая такива припевки-гадания са познати и сред други славянски и балкански народи.

70.

71.

68. „Собутка“ – обичаят да се пускат венци да плуват в реката, Радом, Мазовиецко воеводство, фот. Б. Полаковска, 2007 г., Полша, Музей на открито, Рандом

69. „Собутка“ – танци около огъня, Пжемишл, Подкарпатско воеводство, фот. А. Саладияк, 2007 г., Полша

70. Еньова буля, България

71. Еньовденски венец от билки, България

RITES OF PASSAGE

MARRIAGE RITUALS

Marriage belongs to the rites of passage that have a special weight for the life cycle of persons in a given society due to the fact they that manifest the transformation of relations of people who commence a new cycle in their lives. As a rite, it produces effects beyond the moment of union which have a social impact. Thus all the ritual actions reproduced during the marriage have a special meaning and their significance is consciously or unconsciously recognized. Many bridal traditions and rituals, still today observed, draw their origin from the past when evil spirits were believed to rule people's existence, being envious of happiness and awaiting every chance to attack people's joy and good fortune. Therefore, the bride and groom should be protected in order to ensure happiness. Music, singing and dancing were an attempt to drive away these spirits by the noise they produce.

In **Greece**, marital customs are diverse, due to their close link with local traditions and regional cultural identity or with the special character of the community that created or perpetuates them. However there are some common elements which compose the nucleus of the custom despite the variations.

In every traditional Greek marriage there are three main parts to be distinguished: the preparatory rites, the wedding ceremony and the week after the wedding with the ritual extensions.

The **preparatory rites** include the invitation to relatives and people from other villages to attend the wedding ceremony. It was announced in several ways,

mainly by sending young boys as emissaries. They usually held baskets with fruits, nuts, candies made from sesame seeds and honey (melekouni or sesamomeli) or drinks and sang traditional songs inviting people to attend the event (today invitations have a printed form).

A fertility symbol is also the bridal bread, which represents fruitfulness and is said to bring good luck and health to the couple. The traditional wedding day is full of symbolism. Both parties are dressed in separate homes. Relatives and close friends assist the bridegroom to get shaved and dressed with new cloths, usually traditional ones. Young girls assist the bride to wear the traditional wedding costume embroidered with bright colours aiming to protect her from evil spirits and demons. The purpose of the bridal veil is the same; it was believed to protect the bride from the evil eye of an ill-wisher. Relatives of opposite families adorn the bride with gifts of gold jewellery. Local musicians play traditional folk music. Generally speaking and depending on the local tradition, the wedding takes place in the bride's village. A band escorts the groom to the church and another band retrieves and walks the bride. When the bride is getting ready to leave the house, relatives from the bridegroom's side come to receive her from her father and walk her to the church. The man on a horse holding the flambouro (wedding banner) is usually in front of the group.

The flambouro, one of the most important wedding symbols in many Greek areas, is a flag made usually by a big square piece of red cloth put on a long wooden staff and decorated with different elements according to the local tradition. In Macedonia they use kerchiefs to adorn it; in some places they put on it a pomegranate, a symbol of fertility, or fruits (always there in number).

72.

73.

72. Wedding parade in Karpachos (phot. V. Voutsas)

73. Decorated wedding breads "bonbonnières" from Crete, Greece

74. "Flambouro", the wedding flag of Sarakatsani, Greece

СВАТБЕНИ РИТУАЛИ

Сватбата е сред онези ритуали на прехода, които имат много важно значение за жизнения цикъл на човека в обществото, тъй като тогава отношенията между хората се преобразуват и в живота им започва нов период. Като обряд тя има характеристики, които се разпростират извън самото бракосъчетание и оказват влияние върху социума. Така всички ритуални действия по време на женитбата имат специално значение, а техният смисъл се възприема съзнателно или интуитивно. Много брачни традиции и ритуали, практикувани и днес, водят произхода си от онова време, когато се е смятало, че злите духове ръководят човешкия живот, а те, както се знае, са завистливи към щастието и само чакат сгода да навредят на хората в тяхната радост и сполука. Затова невестата и младоженецът трябва да бъдат защитени, та да се опази и щастието. И така със звуците на музиката, песните и танците сватбарите се опитват да прогонят тези зли сили.

В **Гърция** сватбените обичаи са различни в различните райони, в зависимост от връзката им с традициите и местната културна идентичност или поради специфичния характер на общността, в която са създадени и съхранени. Все пак въпреки вариантите има общи елементи, които съставляват ядрото на тези обичаи.

Във всяка традиционна гръцка сватба се отличават три главни части: подготвителни обреди, сватбена церемония и ритуали в седмицата след сватбата като нейно естествено продължение.

Подготвителните обичаи включват поканване на роднини и хора от други села да присъстват на сватбената церемония. Тя се обявява по разни начини, но най-вече като се изпращат за калесници млади момци. Обикновено те носят кошници с някаква напитка и с плодове, орехи, лакомства от сусамово семе и мед (мелекуни или сесамомели) и като пеят традиционни песни, канят хората да присъстват на събитието (днес вече се изпращат печатни покани).

Символ на плодородието е булчинският хляб, който изобразява изобилието и се смята, че носи късмет и здраве на двойката. Традиционният сватбен ден е изпълнен със символика. Двете групи сватбари се обличат в различни къщи. Роднини и близки приятели помагат на младоженеца да се обръсне и да се облече с нови дрехи, обикновено традиционни. Млади момичета помагат на невестата да облече традиционната носия, бродирана с ярки цветове, за да я предпазят от злите духове и демоните. Със същото предназначение е невестинското було – смятало се е, че то предпазва невестата от лоши очи и зложелатели. Родителите и роднини на младоженеца даряват на булката златни накити. Местните музиканти свирят народна музика. Най-често според традицията сватбата се прави в селото на невестата. Музика придружава младоженеца до черквата, а с друг оркестър довеждат невестата. Когато невестата се приготи да напусне дома си, момкови роднини идват да я вземат от баща и и майка ѝ и да я заведат до черквата. Обикновено групата се предвожда от мъж на кон, държаш фламбуро (сватбеното знаме).

Фламбуро, един от най-важните сватбени символи в много райони на Гърция, е знаме, най-често направено от голям квадратен червен плат, закрепен на дълга дървена дръжка и украсен с различни елементи, утвърдени от местната традиция. В Македония използват за украса кърпи; на някои места слагат нарове, символ на плодородие, или плодове (винаги в голямо количество).

74.

72. Сватбено шествие в Карпатос (фот. В. Вучас)

73. Украсени сватбени хлябове „бонбониери“ от Крит, Гърция

74. „Фламбуро“, сватбено знаме на каракачаните, Гърция

RITES OF PASSAGE

In Sarakatsanis' villages the Flambouro was made on the Friday before the wedding either by a young unmarried boy or by the groom's mother. With a cross on it, a symbol of faith, it was decorated with many other fertility and prosperity symbols - coins, apples, gold or coloured ribbons or threads, chains, etc. In some Sarakatsani areas they prepared three Flamboura with stitched wooden pompons (kiritsia) flower shaped and with bells on their centre, symbols of fertility and apotropaic. Coloured pompons also decorated the bundle of woods to be used for the cooking of bread and food of the wedding ceremony. The pompons will be offered later on by the groom's mother to the women taking part in the wedding preparation. She also gave them kerchiefs, which were used to lead the dances.

The wedding ceremony, with a few exceptions, takes place in the church. Once it is completed the newly weds are walked to their house accompanied by friends and relatives. In front of their future house the groom's mother will receive the bride and welcome her by offering honey, sweets or nuts. In some places they also offered a glass of water or bread while a pomegranate was given to the bride to throw it in the courtyard in order to secure prosperity. The wedding feast takes place right after the bride's reception with drinking and folk dancing.

In **Poland**, celebrating marriage is connected to a set of customs and rites shaped by tradition. At this important and symbolic moment of transition, change of family and social status, the wedding rites are intended to secure good luck to the bride and groom.

Wedding ceremonies lasted from a few days to a week and they were held at

the time of "zapusty" or in autumn after the harvest. In the territory of Małopolska after recognizing the possibility of solemnizing marriage (the so-called "zwiady"), matchmaking ("zmówiny") took place, and later "zrękowiny" comprising elements of old property contracts. The initial consent to solemnize a marriage, agreeing on a dowry completed by the ritual of drinking vodka and paying for announcing the wedding in church, meant the beginning of preparations for the wedding. A host and a hostess ("swaszka") were chosen, as were best men, wedding clothes were made, food and drinks were gathered and guests invited.

In the Rzeszów region the wedding was preceded by a party at swaszka's (the so-called "swaszczyzny"). The wedding ceremony was started by "zrękowiny" in the morning, and after the parents' blessing the wedding procession moved towards the church, and then to the bride's house, where the wedding reception and the party with musicians had been prepared. In the meantime, another wedding procession had to overcome colourfully decorated barriers – to cross which it had to pay with vodka and sweets. The most important wedding rite was "oczepiny" symbolizing the transition from maiden status to the circle of married women. It was performed by the ritual of taking the wreath off the bride's head and putting on it a bonnet. On completion of the wedding there was a rite of moving the bride to her husband's house together with the dowry kept in a wooden, colourfully polychrome chest.

The wedding rites were accompanied by numerous inevitable items. They were: a wedding "rózga" ("wiecha") – the symbol of the bride's maidenhood. It was made the day before the wedding and it was used for wedding rites until

75.

76.

77.

75. Wedding cake. Neighbourhood of Rzeszów, Podkarpackie voivodship, Poland (ME in Rzeszów)

76. Dowry chest. Łukawiec, Podkarpackie voivodship, 1896, Poland (MK in Lubaczów)

77. Wedding „wiecha”. Kolbuszowa, Podkarpackie voivodship, 2007, Poland (ME in Rzeszów)

78. Parents welcome the bride and groom. Podhale, Małopolskie voivodship, phot J. Baranowski, 1955, Poland (ME in Cracow)

В каракачанските села фламбуро се правел в петъка преди сватбата от млад ергенин или от майката на младоженеца. Върху него има кръст като знак на вярност и украса от много други символи на плодородието и просперитета – монети, ябълки, златни или пъстри панделки или преди, верижки и т.н. В някои каракачански райони се приготвят три фламбуро с пришити вълнени помпони (кириция) с форма на цветя и със звънци в центъра, символ на плодovitост и средство за отблъскване на злото. Цветни помпони украсяват също наръча дърва, с който ще се пече невестинският хляб и ще се готви храната за сватбената церемония. По-късно майката на младоженеца ще дари помпони на жените, които са участвали в подготовката на сватбата. Тя дарява и кърпи, с които се води хорото.

С малки изключения сватбената церемония се провежда в черквата. След това приятели и роднини изпровождат новобрачните до дома им. Пред бъдещия дом свекървата посреща невестата и за „добре дошла“ я гощава с мед, сладки или орехи. На някои места дават също вода или хляб, а също и нар – да го търкулне невестата в двора, за да имат имот и късмет. След като въведат булката в дома, започва сватбеното тържество с угощение и народни танци.

В **Полша** празнуването на сватбата е свързано с поредица обичаи и ритуали, формирани от традицията. В този важен и символично натоварен момент на преход, на смяна на семейния и социалния статус сватбените обичаи трябва да донесат щастие на булката и младоженеца.

В миналото сватбените церемонии траели по няколко дни, дори и по цяла седмица и се провеждали или по време на „запусти“ или през есента след прибирането на реколтата. На територията на Малополска след като се уговорят, че са склонни да има сватба (т.нар. „звизади“), става сватосването („змувини“), последвано от обичая „зренковини“, запазил елементи от старите имуществени договори. Изразът на първоначалното желание да се направи сватбата, споразумяването за зестрата, допълнено от ритуално пиене на водка и заплащане за оповестяване на сватбата в черквата, поставя началото на сватбените приготовления. Избират се кум и кума („свашка“), както и шафери, изработват се сватбени дрехи, събират се храна и напитки, канят се гости.

В района на Жешув сватбата се предшества от веселба у кумата (т.нар. „свасчини“). Сватбената церемония започва със „зренковини“ на сутринта и след родителската благословия сватбеното шествие се отправя към черквата и след това към дома на булката, където е подготвена веселба с музиканти. По пътя към църквата сватбеното шествие трябва да преодолее многоцветно украсени бариери (шлабани) и да плати с водка и сладкиши, за да ги премине. Най-важният сватбен обичай „очепини“ символизира преминаването на булката от момински статус в кръга на женените жени. Това става с ритуално снемане на венеца от главата на невестата и поставяне на чепиц (боне). Като завършек на сватбата ритуално пренасят невестата в дома на мъжа й заедно с чеиза, пазен в писана дървена ракла.

Сватбените обичаи се придружават от многобройни задължителни предмети. Те са: сватбена „рузга“ („виеха“) – символ на девствеността на невестата. Тя се прави в деня преди сватбата и се използва при сватбените обичаи до „очепини“. Рузга се прави от връх на смърч и се украсява пишно с цветя, билки, плодове, пера и панделки. Невестинският венец, украсен

78.

75. Сватбен хляб, околността на Жешув, Подкарпатско воеводство, Полша, Етнографски музей Жешув

76. Ракла със зестра, Лукавице, Подкарпатско воеводство, 1896 г., Полша, Музеят в Лубачув

77. Сватбена „виеха“, Колбушова, Подкарпатско воеводство, 2007 г., Полша, Етнографски музей Жешув

78. Родителите посрещат младоженците, Подхале, Малополско воеводство, фот. И. Барановски, 1955 г., Полша, Етнографски музей Краков

RITES OF PASSAGE

“oczepiny”. “Różga” was made by a top of a spruce, on which a rich decoration of flowers, herbs, fruit, feathers, and ribbons was put. The bride’s wreath, decorated in the region of Cracow with a bunch of flowers and ribbons, was also artistically distinguished. Having taken the wreath off, a bonnet decorated with sequins, beads or made of a lace, was put on the bride’s head and covered with a kerchief.

An important role in the wedding rites was played by a wedding cake (the so-called “korowaj”) – round bread decorated with artificial flowers, feathers, birds made of pastry, herbs, and apples. Cutting and sharing the cake completed the wedding rite.

In **Bulgaria**, a wedding is the most important event in the life of the rural man. Through it, the reproduction of the clan is secured and its striking rituality guarantees the sustained development of the community. That’s why the magic nature of the wedding rites and the close relation of ritual and song have survived in modern times.

The main characters are the bridegroom, the best man and his wife, the bride’s brother-in-law, the matchmakers. Ritual wedding bread of rich symbolic decoration is kneaded. In both houses, wedding banners (white and red) are prepared –they will be later combined in one. The wedding-tree – a pine or fruit tree – is adorned with gaily coloured threads (against evil eyes), with flowers (for happy and long-lasting marriage) and fruits (for the young couple’s fertility) etc.

The wedding ceremonies are accompanied with songs. The saddest ones

are performed while the bride’s hair is ritually braided, the wedding wreath is made from flowers and the bride’s face is veiled with thick white or red cloth. In the early 20th century, the white bridal dress appeared as a symbol of her immaculacy and purity. “Taking” the bride from her home is not easy – the bridegroom is forced to “fight” or give “ransom” for her. Sometimes he just slips a gold coin in her mother’s bosom – a tribute of her mother’s milk. Wheat, millet, nuts or dried fruit, sweets and small change are thrown on the public for health and fertility while the bride is leaving home and on completing the wedding ceremony.

A significant moment of “passage” is when the bride enters the bridegroom’s home on a spread white cloth. Her mother-in-law hands the bride a bread, honey and fruits in order to “bring prosperity” into the house, “presents” a small child (symbolizing the future childbirth) and finally takes her to the fireplace to bow and pay her respect to it. The bridegroom’s mother leads the young couple into the house in a yoke or with a kerchief tied around their heads – symbols of shared hardships and toils. The songs accompanying the ceremony are full of joy as new help is coming.

The preparation, preservation, exposition and shifting the maiden’s chest with her dowry to the bridegroom’s house is heavy with symbolism. The maiden chest often remains the only “personal territory” of the married woman.

The virginity of the bride is publicly announced with rifle shots and the bloody spots on her white chemise serve as a proof of her immaculacy. After the wedding guest’s expectation is thus satisfied, they drink “mulled brandy”.

79.

80.

81.

79. Maiden’s chest with dowry, Bulgaria

80. Wedding banner, Bulgaria

81. „Comb” bridal headdress set, Bulgaria

82. Best man’s wedding tree, Bulgaria

в района на Краков с китка цветя и панделки, също се отличава с художествена изработка. Като се свали венецът, на главата на булката се слага чепице – бонето, украсено с пайети и мъниста или направено от дантела и се покрива с кърпа.

Важна роля в сватбените обичаи се пада на сватбения хляб (т.нар. „коровай“) – кръгъл хляб, украсен с изкуствени цветя, пера, птици от тесто, билки и ябълки. С разрязването и раздаването на хляба завършва сватбеният обряд.

В **България** сватбата е най-важният преход в живота на селския човек. Тя гарантира продължението на рода, а богатата й обрядност – устойчивото развитие на общността. Затова са се запазили магическата семантика на обряда и тясната връзка между обред и песен.

Главните действащи лица са младоженците, кумът и кумата, деверът, сватове. Меси се обреден хляб с богата символна украса. И в двата дома се приготвят сватбените знамена (бяло и червено), които се обединяват в едно. Прави се и сватбено дръвце – борово или плодно, накичено с шарени конци (против уроки), с цветя (за радост и щастлив живот), с плодове (за плодовитост на младото семейство) и др.

Обредите се съпровождат с песни. Най-гъжните се пеят, докато дружките на булката сплитат косата й, правят венец от цветя и я забулват с плътно червено или бяло платно. В началото на XX в. се появява бялата булчинска рокля, символ на непорочност и чистота. „Взимането“ на невестата от дома й става чрез „борба“ или „откуп“. Понякога младоженецът пуска в пазвата на майката на булката жълтица – данък за майчиното й мляко. При извеждането и при венчавката се хвърлят жито, просо, орехи или сушени плодове, бонбони и дребни пари за плодовитост и берекет.

Важен „преходен“ момент е влизането в момковия дом по постлано бяло платно. Свекървата подава на булката хляб, мед и плодове, за да влезе в къщата „с берекет“, както и малко дете (за да роди и тя) и я завеждат да се поклони на огнището. Свекървата въвежда новобрачните в дома с волски ярем или с кърпа, обхванала главите им – символ на общ живот и труд. Песните са радостни – иде помощница. С много символика е наситено приготвянето, съхраняването, показването и пренасянето на моминия сандък с чеиза в дома на мъжа. За омъжената жена често това е единственото „собствено пространство“.

Девствеността на булката се обявява с пушечни гърмежи, а доказателство пред сватбарите са кървавите петна по ризата й. След това се пие „блага ракия“.

82.

79. Момински сандък с чеиз,
Смолян, България

80. Сватбено знаме, България

81. Невестинско забраждане
„гребен“ от Силистренско,
България

82. Кумово дръвце, България

rites of passage

The last stage of the “passage” is the act of removing the bride’s veil and of taking her wreath off – the change in her social status brings too a change in her clothes, adornments and headdress.

INTERPRETING RURAL CUSTOMS AND RITUALS

Celebrations and rituals have a central position in rural communities reinforcing the process of social identity building. Many of these are strong even in our days, providing an opportunity to members of a community to meet and rejoice together.

All customs and rituals described above and illustrated by the objects and the related material of the exhibition show, in the most striking way, that beyond differences and multiplicity all these rites have common elements that form the common European heritage. They also reflect not only the wealth of rural cultural, but also similarities that bind rural cultures together and can strengthen their values towards a sustainable future for rural communities.

In contemporary, multicultural societies, in which there is a strong need to reinforce the intercultural dialogue, the various values of rural communities (intellectual, ethical, aesthetic) can contribute to cultural and social balance. Traditional cultures are not only able to offer elements that help us to understand ‘the other’, but can also direct people towards social forms that do not isolate, but, on the contrary, help them to function as members of the social entity.

The experience of post-modern societies, in which values are confused and the

relations between the individual and the whole are de-constructed, suggest that a return to traditional social values can give heed to an important lesson, that of integration; integration of the individual into the group, of art into everyday life, of death into life, of the body into existence, of nature into culture. It is not strange that in the post modern societies two cultural notions coexist: ‘tradition’ and ‘modernity’; once antagonists, but now important for development. It is the main problem of development to transform these contradictions into complementarities and permit people to become more active and act less as mere observers and at the end become more human.

83.

84.

85.

86.

83. Traditional costume of Sarakatsani woman from Komotini, Thrace, Greece

84. Traditional costume of Sarakatsani man from Komotini, Thrace, Greece

85. Women's costumes (bride), the Krakowiak Folk ("Resovia Saltans", Rzeszów), Poland

86. Man's costumes (groom), the Krakowiak Folk ("Resovia Saltans", Rzeszów), Poland

87. Woman's costume from Pleven region, Bulgaria

88. Man's costume from Sofia region, Bulgaria

Последният знак за „прехода“ е разбулването на невестата и снемането на венеца. Промяната в социалното ѝ положение води до промяна в дрехите, забраждането и накитите.

ИНТЕРПРЕТИРАНЕ НА СЕЛСКИТЕ ОБИЧАИ И РИТУАЛИ

Празниците и ритуалите заемат централно място в живота на селските общности, укрепвайки процеса на изграждане на социална идентичност. Много от тях са силни дори и в наши дни, давайки на членовете на общността възможност да се срещат и да празнуват заедно.

Всички описани по-горе и илюстрирани в изложбата с експонати и мултимедия обичаи и ритуали, показват по най-убедителен начин, че отвъд различията и многообразието всички тези обичаи имат общи елементи, които формират общото европейско наследство. Те отразяват не само богатството на селската култура, но и сходствата, които свързват селските култури и могат да укрепят ценностите им по отношение на устойчивото бъдеще на селските общности.

В днешните мултикултурни общества, в които има необходимост да се засили межкултурният диалог, различните ценности на селските общности (интелектуални, етични, естетически) може да допринесат за културния и социален баланс. Традиционните култури не само могат да предложат елементи, които ни помагат да разберем „другия“, но и да насочат хората към социални форми, които не ги изолират, а обратно, им помагат да функционират като един обществен организъм.

Опитът на постмодерните общества, където ценностите са размесени и връзката между индивида и цялото е деконструирана, предполага, че връщането към традиционните социални ценности може да привлече вниманието към един важен урок, този на интеграцията; интеграция на индивида с групата, на изкуството с всекидневния живот, на смъртта с живота, на тялото с битието, на природата с културата. Не е странно, че в постмодерните общества съществуват две културни понятия: „традиция“ и „модерност“; някога антагонистични, но сега еднакво важни за развитието. Основният проблем на развитието се състои в това тези антиподи да се преобразуват във взаимно допълващи се, като се създадат условия хората да станат по-активни и по-малко обикновени наблюдатели, а това означава – по-хуманни.

87.

88.

83. Каракачански женски традиционен костюм от Комотини, Тракия, Гърция

84. Каракачански мъжки традиционен костюм от Комотини, Тракия, Гърция

85. Краковски невестински костюм („Резовя салтанс“, Жешув), Полша

86. Краковски мъжки костюм за младоженец („Резовя салтанс“, Жешув), Полша

87. Женски костюм от Плевенско, България

88. Мъжки костюм от Софийско, България

AKNOWLEDGEMENTS

We wish to thank the following individuals and organization for their help and support in putting together this exhibition:

In Poland

- the prefect of Lubaczów district Józef Michalik;
- dr hab. Jan Święch, Jagiellonian University, Kraków;
- dr Stanisława Trybunia Staszek, Jagiellonian University, Kraków;
- The managements and staff of the following museums:
 - Antoni Bartosz (PhD), Beata Skoczeń-Marchewka, Ethnographic Museum in Cracow
 - Jacek Bardan, Jalanta Dragan, Museum of Folk Culture in Kolbuszowa
 - Krzysztof Ruszel (PhD), Damian Drag, Ethnographic Museum in Rzeszów
 - Mariusz Jerzy Olbromski, Katarzyna Trojanowska, National Museum of Przemysl Region in Przemyśl
 - Robert Rutkowski, Barbara Polakowska, Radom Open Air Village Museum
 - Jerzy Oleszkowicz, red. Jerzy Dynia, TVP 3 in Rzeszow
 - Romuald Kalinowski, The Song and Dance Ensemble „Resovia Saltans”, University of Rzeszow
 - Anna Drozd, Ukrainian Relationship in Poland, Przemysl
- The artists:
 - Aniela Mrówka (Cewków Wola), Janina Kobiółka (Horyniec Zdrój),
 - Mieczysław Hawryliszyn (Łówcza), Jerzy Witek (Krowica Sama)

In Bulgaria

- The Director of National Museum of History Prof. Bozhidar Dimitrov and the Deputy Director Dr. Tzvetana Kyoseva
- The CULT RURAL team of the National Museum of History: Vyara Kerelezova, Keti Fudulska, Janeta Mihaylova, Simeon Milyov, Irina Mikesheva, Lyubava Konova, Stephan Stephanov
- The directors and the ethnologists of the Regional Museums in the following cities: Burgas, Kyustendil, Pazardzhik, Pernik, Smolyan.
- Photos and video films: Martina Koleva, Alexandar Vaton, Archives of the Regional museums Burgas, Kyustendil, Pazardzhik, Pernik, Smolyan, Planeta TV.
- Translation: Zweta Raychevska

In Greece

- The Folklore and Historical Museum of Komotini, and especially Father Demetrius and Eleni Sarchosidou
- The Municipality of Sochos
- The Cultural Association of Kali Vryssi
- Mr and Mrs Xylouris, artists-breadmakers, Anogeia, Crete,
- The artists M. Galani-Kritikou, A. Zolotakis, K. katrakazou, K. Marouda, K. Moudatsos, who lent their works to the exhibition.
- Velissarios Voutsas, photographer- architect
- Tonia Christodoulou, Councillor, Keratea, Attiki
- Olga Renteri, Hyper-Prefecture of Thrace
- Father Tito Assimakis and Mary Iatrakis, Herakleion, Crete
- Nina Karapidaki, Herakleion, Crete

Бихме искали да благодарим на следните лица и организации за помощта и подкрепата им при работата по изложбата:

В Полша

- Юзеф Михалик , префект на областта Лубачув
- Д-р ст.н.с. Ян Швиеунх, Ягелонския университет, Краков
- Д-р Станислава Трибуня-Сташек, Ягелонския университет, Краков
- Ръководството и колектива на следните музеи:
 - Д-р Антони Бартош, Беата Скочен-Мархевска, Етнографски музей Краков
 - Яцек Бардан, Йоланта Драган, Музея за народна култура в Колбушова
 - Д-р Кшиштоф Рушел, Дамиан Дронг, Етнографски музей Жешув
 - Мариуш Йежи Олбронски, Катаржина Трояновска, Национален музей на района на Пжемисл в Пжемисл
 - Роберт Рутковски, Барбара Полаковска, Селски музей на открито в Радом
 - Йежи Олешкович, Йежи Диня, TVP 3 в Жешув
 - Ромуалд Калиновски, Ансамбъла за песни и танци „Жешувия салтанс“, Университет в Жешув
 - Анна Дрозд, Украински връзки в Полша, Пшемисл

■ Художниците:

- Аниела Мрувка (Цевкув Вола), Янина Кобиалка (Хориниец Здруй), Мечислав Хаврилишин (Лувча), Йежи Витек (Кровица Сама)
- Превод: Патриция Макара

В България

- Ръководството на НИМ и специално на директора проф. Божидар Димитров и зам. директора ст. н. с. д-р Цветана Кьосева
- Екип на проекта Култ-рурал от Националния исторически музей: Вяра Керелезова, Кети Фудулска, Жанета Михайлова, Симеон Мильов, Ирина Микешова, Любава Конова, Стефан Стефанов
- Директорите и етнолозите на регионалните исторически музеи в Бургас, Кюстендил, Пазарджик, Перник и Смолян.
- Фотография и видеофилми: Мартина Колева, Александър Вътов, Архивите на регионалните музеи в Бургас, Кюстендил, Пазарджик, Перник и Смолян, Планета TV
- Превод: Цвета Райчевна

В Гърция

- Фолклорния и исторически музей на Комотини и специално на отец Деметриус и Елени Саркосиду
- Общината на Сохос
- Културната асоциация на Кали Вриси
- Г-н и г-жа Ксилурис, майстори на хляб, Аноиа, Крит.
- Г-жа Нина Карапидаки, Ираклион, Крит
- Художниците М. Галани-Критику, А. Золотакис, К. Катраказу, К. Маруда, К. Мудачос, които предоставиха произведенията си за изложбата
- Велисариос Вучас, фотограф-архитект
- Тоня Христодулу, съветник, Каратеа, Атика
- Олга Рентери, хипер-префектура Тракия
- Отец Тито Асимиакис и Мари Ятракис, Ираклион, Крит

89.

90.

89. Kostas Moudatsos,
"Bride and Pomegranate", oil,
Greece

Κοστας Μουδακος,
„Младоженка с нар“, маслени бои,
Гърция

90. Kallirroee Marouda,
"Christmans bread", pencil, paper,
Greece

Καλιρροε Μαρουδα,
„Κολεдни щампи за хляб“,
молив, хатия,
Гърция

CULR RURAL PARTNERS

Co-organisers

Sveriges Hembygdsförbund - Swedish Local Heritage Federation, Project leader, (SE)
PRISMA Centre for Development Studies (GR)
The European Academy for Sustainable Rural Development - Euracademy Association (EU)
Muzeum Kresów, Lubaczów, (PL)
Hungarian Open Air Museum (HU)
Institute of Bio-Meteorology, National Research Council of Italy (IT)
Fédération des Musées d'Agriculture et du Patrimoine rural (AFMA) (FR)
National Historical Museum (BG)

Associate Partners

The Hungarian Academy of Sciences, Centre for Regional Studies, West Hungarian Research Institute (HU)
Musée National des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée (MuCEM) (FR)
The Jagiellonian University of Krakow, Institute of Ethnology and Anthropology of Culture (PL)
The Academy of Balkan Civilisation (BG)
Museum of Cretan Ethnology/Μουσείο (GR)
Cultural Association of Komotini, Folklore and History Museum of Komotini (GR)

Съорганизатори

Шведската федерация за местно наследство, ръководител на проекта (Швеция)
PRISMA Център за развойни изследвания (Гърция)
Европейската академия за устойчиво селско развитие – Юракадеми Асосиейшън (Европейски съюз)
Музеят Крезов в Лубачув (Полша)
Унгарският музей на открито (Унгария)
Институт за биометеорология, Национален изследователски съвет на Италия (Италия)
Федерация на селскостопанските музеи и на селското наследство (Франция)
Национален исторически музей (България)

Асоциирани партньори

Унгарската академия на науките, Център за регионални изследвания, Западен унгарски изследователски институт (Унгария)
Национален музей на европейските цивилизации и на Средиземноморието (MuCEM) (Франция)
Ягелонският университет в Краков, Институт за етнология и антропология на културата (Полша)
Академия за балканска цивилизация (България)
Музей за Критска етнология (Гърция)
Културна асоциация на Комотини, Фолклорен и исторически музей на Комотини (Гърция)

Н И М

Национален исторически музей
National Museum of History

